

6. A státus/kedvezménytörvény: a vita tanulságai és a párhuzamos programok

Ebben a fejezetben azt a helyzetet szeretném tisztázni, amelyből a törvény koncepciója megszületett, továbbá azt a megváltozott közép-európai politikai környezetet, amelyben annak vitája és végrehajtása zajlik. Ugyanitt a státus/kedvezménytörvényhez kapcsolódó két intézményrendszert és egy párhuzamosan működő magyarságpolitikai programot mutatok be.

6.1. Stratégiai útkeresés a kilencvenes évek közepén: 1994–1995-re mind a négy olyan országban, ahol a magyar kisebbségi szervezetek saját autonómiakoncepcióval rendelkeztek, világossá vált, hogy ezek megvalósítására a közeli jövőben nem kerülhet sor. A többségi politikai osztály egyértelműen elutasította ezeket a követeléseket. Szlovákiában az önkormányzati választások révén pozícióba került magyar polgármesterek és magyar politikusok önkéntes társulásaként létrejött révkomáromi nagygyűlésen (1994-ben) kialakítottak egy technikai megoldást a magyar kisebbségi parlament/nemzeti tanács megválasztására.¹⁸⁵ Azonban a korabeli politikai helyzetben ez az Együttélés teljes politikai fölényét hozta volna a pártok fölött álló fórumon. Ezt még az Együttélés vezetői sem akarták, mert ez a másik két szlovákiai magyar politikai tömörülés (Magyar Polgári Párt, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom) háttérbe szorulásához, következésképpen külön útkereséséhez ve-

¹⁸⁵ A révkomáromi nagygyűlés határozatai: *Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. Komárom 1994. január 8.*, Komáromi Lapok – Szinnyei Kiadó, Komárom, 1995, 264. A megválasztandó tanácsról az esemény előtti sajtóhíradásokból, publicisztikából lehet tájékozódni. Lényege: a magyar polgármesterek és parlamenti képviselők (a magyarság választott képviselői) 100 fős nagytanácsot választ, mint a felvidéki magyarság képviseleti szervét.

zethetett volna. S az utóbbi pártok szavazói ezt követően nem legitimálták volna ezt a száz fősre tervezett testületet. Más országokban még idáig sem jutottak el. A kisebbségi politikai elitek számára világos volt, hogy nem vállalhatják az autonómiáért folytatott, állandó, szimbolikus akcióikat, további kisebbségellenes propagandakampányok kiprovokálását. Mečiar, Iliescu és Milosević nemzeti propaganda-gépezeteivel és kormányzati apparátusaival kellett volna szembenéznük úgy, hogy közben sem az adott ország akkori ellenzéki pártjaira (az RMDSZ-nek éppen az egységes nemzetállam elve deklarálásának elutasítása miatt kellett a Demokratikus Konvencióból távoznia), sem Magyarországra nem számíthattak. (Az alapszerződések vitája miatt.) Mindehhez hozzá kell számítani, hogy ekkoriban professzionalizálódnak a kisebbségi szervezetek, ekkor kerül előtérbe a kulturális elittel szemben a profi politikusi szerepkört vállaló személyiségek sora. Mindezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a „nemzetiesítőket” (Ágoston András, Tőkés László, Szőcs Géza, Fodó Sándor, Duray Miklós) a Magyarországgal és a többségi állam képviselőivel kompromisszumkésebb, a politikai szervezet adminisztratív irányítását hatékonyabban végző politikusok váltották fel, ezek kerültek előtérbe (Kasza József, Józsa László, Markó Béla, Kovács Miklós, Tóth Mihály, Bugár Béla, Csáky Pál). Ebből a helyzetből a következő stratégiai elképzelések születtek meg:

6.1.1. Az *autonómia* mint legfőbb kérdés *további képviseletét* értékőrzőnek vélt álláspontként vállalta továbbra is Ágoston András, a VMDK, majd a VMDP vezetője és Tőkés László, az RMDSZ tiszteletbeli elnöke. A változások sodrában mindketten elszigetelődtek. Majd a magyarországi kormányváltás után, a kedvezménytörvény kétoldalú átalakítását követően, 2003-ban a kettős állampolgárság és az erdélyi magyar, illetve székely nemzeti tanácsok megalapításával aktivizálták programjukat és eszmetársaikat.

6.1.2. A társnemzeti koncepciót fejlesztette tovább Duray Miklós és Lőrincz Csaba (a FIDESZ szakértője) a *nemzeti integráció nemzetpolitikai eszközrendszerrel való megteremtése* érdekében. Az utóbbi szerző abból indul ki már idézett tanulmányában, hogy jogi-

lag valamiféleképpen meg kell ragadni az adott országban élő magyarságot. A schengeni vízum könnyített megadása érdekében egy olyan szervezetet javasolt, amelynek a tagsága biztosíthatná ezt a pozitív megkülönböztetést.¹⁸⁶ Tehát az adott kisebbségi csoportot felülről, kívülről szerveznék jogilag is megragadható közösséggé, döntően az anyaországgal fönntartott kapcsolatok intézményesítése érdekében. Erre szolgálhatott volna például a Magyarok Világszövetsége, ha a kormánzatnak megfelelő vezető (Boross Péter) irányítása alá kerül. Dolgozatomban rövidesen kitérek a nemzetpolitika kifejezés két, '89 utáni eltérő értelmezésére: az identitáspolitikai szemléletet és a magyar nemzeti érdeket középpontba állító külpolitikai fölfogásra. A kétféle értelmezés következtében az autonómiatervek és a státustörvény viszonylatában is más-más tartalmakról van szó. Az Otto Bauerig visszanyúló kulturálisautonómia-konceptiókhoz képest itt nem egy-egy közösség önszervezése áll a középpontban, hanem egy nagyobb közösséghez való kapcsolódás. Orbán Viktor 1996-ban a *Magyarország és a határon túli magyarság* című rendezvényen (az első összmagyar pártpolitikai tanácskozáson) a határon túli autonómia-konceptiók támogatását kérte a kormánytól, és a határon túli magyarok vétőjoggal való bevonását az őket is érintő nemzetközi szerződésekre. Javaslatot tett az Autonómia Tanács föllállítására, amely a hasonló megbeszélések intézményesítését célozta volna meg. Végezetül a szomszédos országok európai uniós és NATO-tagságának a támogatását a határon túli magyarok helyzetének javításához kívánta kötni.¹⁸⁷ Itt kereshetjük a MÁÉRT gyökereit, amelynek létrehozása szorosan összefügg az autonómiatervekből kinőtt társnemzeti koncepcióval. 1995-ben Duray Miklós világosan megfogalmazta: „A Magyarországon kívül élő Kárpát-medencei magyarság önerőből képtelen egyes or-

¹⁸⁶ Lőrincz Csaba: *Nemzeti érdekek érvényesítése Magyarország csatlakozása során az euroatlanti államok közösségéhez*. Kézirat, TLA Kv. 2379/98. 32–36. Ua. megjelent: *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Szerk. Kántor Zoltán, TLA, Bp., 2002, 185–206.

¹⁸⁷ Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–'98*. Osiris – Pro Minoritate, Bp., 1998, 230.

szágok kormányainak negatív cselekedeteit ellensúlyozni, s ezen államok kormánypolitikáját integrációpártivá változtatni, illetve belpolitikájukat eurokonformmá alakítani. Azért sem képes erre, mert ezekben az országokban a magyarelles állampolitika az egyik integrációellenes tényező. Ugyanakkor sem Magyarország, sem kormánya nem mutat felkészültséget arra, hogy bevonja a határain túl élő magyarokat az európai integrációba. A jelenlegi helyzetben a magyarság egyes részeinek a vészes vagy talán végleges leszakadását a nemzet legnagyobb tömbjéről csak Magyarország kormánya akadályozhatja meg.”¹⁸⁸ Duray az alapszerződéseket nem tartja erre alkalmasnak, kiváltképp nem az egész magyarság európai integrációjára nézve. Ebből adódóan az ehhez szükséges törvényeket Magyarországon belül kell meghozni. A nemzet Duray számára egyértelműen politikai kategória, és ezt a magyarság esetében szétdarabolták. A lehetséges átalakíthatóságot számba véve az Együttélés – éppen általa kidolgozott – társnemzeti koncepcióját fejlesztette tovább. „Ennek központi kérdése: hogyan reintegrálható a szétdarabolt magyar nemzet anélkül, hogy összeütközésbe kerülne az általa megváltoztathatatlan trianoni államhatárokkal. [...] Feltételezhető, hogy egyetlen lehetőség egy új nemzetstruktúra megteremtése. Ehhez három alapvető szempontot kell figyelembe venni: az államhatárokat, a politikailag különböző környezeteket és a magyar egyetemességet. Ami azt jelenti, hogy a határok át kell hidalni, számításba kell venni a politikailag eltérő környezetek realitásait, a magyar egyetemességet pedig ki kell szabadítani a második világháború utáni gondolkodásmód és a kommunizmus hordaléka alól. Ilyen feltételek mellett egy önkormányzatiságon alapuló föderalisztikus nemzetstruktúra alakulhat ki, amely egyik oldalon az adott országokban a magyar közösségek és a számbeli többségben élő nemzetek között társnemzeti kapcsolatot teremt, a másik oldalon pedig létrehozza a politikailag önálló egységekből álló, de kulturálisan egyetemes magyar nemzetet.”¹⁸⁹ Ebből

¹⁸⁸ Duray Miklós: Az egyetlen demokratikus kibontakozási lehetőség az önkormányzatok megerősödése. In *Változások küszöbén*. i. m. 198.

¹⁸⁹ Uo. 200.

és későbbi nyilatkozataiból is kiderül, hogy Duray számára a társ-nemzet nem a „szlovákiai magyar nemzet”, külön politikai entitásként a bilaterális kapcsolatokban (mint például Markó Béla számára az erdélyi magyarság¹⁹⁰), hanem a másik ország területén élő „nemzetrészben” gondolkodik. „Két nemzet kerül egymással társ-nemzeti viszonyba. Nem a szlovákiai magyar nemzet, hanem az egész magyar és az egész szlovák nemzet, éppen annak révén, hogy egy ország területén a két nemzet egymásba ér. Ez tehát nem vonja kétségbe az egész nemzet összetartozását, és nem veszi ki belőle a másik ország területén élő nemzetrészt, hogy különálló, önálló nemzetnek nyilvánítsa.”¹⁹¹ A státustörvény alapjának is tekinthető ezen elképzelés helyzetértékelésében nem számolt azzal, hogy az EU- és a NATO-csatlakozás is gördülékenyebben történik a szomszédok esetében, mint ahogyan várható volt. Az is kimaradt a számításból, hogy miként lehet a nemzeti központ (Budapest) pártpolitikai befolyásait ellensúlyozni saját önálló intézményrendszer nélkül. Végezetül nem számolhatott a magyar kisebbségi pártok kormányzati részvétele folytán előállt új helyzetekkel sem. Ez utóbbiak révén a kisebbségi politikai elit meghatározó része szeretné túlhaladni a kisebbségi magyar elitek azon évtizedes tapasztalatát, hogy sokkal erősebben integrálódtak kulturális nemzetükbe és kötődnek ezáltal az anyaországhoz, mint állam-országukhoz. Erre példa a romániai alkotmányreferendum körüli RMDSZ álláspont, amely a belülről változtatás logikájára épült.

6.1.3. Elsősorban Tabajdi Csabához kapcsolódik az 1994-től folyamatosan felépített *gazdasági modernizációs, a polgárosodást szorgalmazó társadalomépítő támogatáspolitikai* program. Ennek az a kiindulópontja, hogy a határon túli magyarok csak akkor őrizhetik meg a nemzeti azonosságukat, ha szülőföldjükön egzisztenciálisan

¹⁹⁰ Markó Béla: *A feledékeny Európa*. Beszédok, előadások, interjúk (1990–1999). Mentor, Marosvásárhely, 2000, 195–213., 230–237., 266–277., 301–304.

¹⁹¹ Duray Miklós: *Változások küszöbén*. i. m. 289.

is boldogulhatnak. A koncepció genezise 1994–1995-re vezethető vissza, amikor is a külpolitika irányítóinak azzal kellett szembenéznük, hogy az euroatlanti integráció megkövetelte jószomszédsággért belpolitikailag támadhatóvá válhatna, ha nem törekszik erre, akkor integrációs céljait veszélyezteti.¹⁹² Itt az euatlanti integráció érdekében nem követhette a kormányzat a két világháború között kialakult, majd az Antall-kormány által is folytatott stratégiát, amelynek értelmében a gazdasági-szomszédsági kapcsolatok előtt a magyar kisebbség problémáit kérték számon. Entz Géza, a HTMH első elnöke kifejtette, hogy „a kisebbségben élő magyar közösségek helyzetének pozitív kezelése a magyarsággal évszázadok óta együtt élő más népeknek is alapvető érdeke, hiszen csak ez teremtheti meg a gyümölcsöző együttműködés feltételeit, és tágabb értelemben az európai integrációba való egyenrangú bekapcsolódás alapjait.”¹⁹³ Hangsúlyozta, hogy a kormányközi kapcsolatokat nem lehet úgy javítani, hogy közben a társadalmi kapcsolatok rosszabbodnak. A szomszédos országokkal kialakított gazdasági kapcsolatokat pedig túl gyöngéknak tartotta ahhoz, hogy lényegesen befolyásolják a viszonyokat. Ebben a csapdahelyzetben alakult ki az MSZP és az SZDSZ szakpolitikusai révén a gazdaság- és a társadalomfejlesztést középpontba állító magyarságpolitikai szemléletmód. A koncepciónak három szintjét lehet elkülöníteni:

Az egyik a gazdasági dimenzió, amely túllépett az addig az önálló magyar pénzügyi intézetek igényére koncentrált, a magyar bank szükségességéről megfogalmazódott elképzeléseken. A Tabajdi mellett Lábod László és Törzsök Erika képviselte program nem egy újabb forráselosztó hely megteremtését, hanem a gazdasági racionalitást és a piaci működést helyezte előtérbe. A gazdasági támogatások helyett együttműködésről beszéltek, és ezzel kapcsolatban Tabajdi a következő érvényesítendő kritériumokat nevezte meg: „Az első, hogy csak a gazdaságilag racionális együttműködésnek van értel-

¹⁹² Lábod László: *A határon túli magyarság...* i. m.

¹⁹³ Botlik József interjúja Entz Gézával. Látványos áttörésre nem lehet számítani. *Magyar Nemzet* 1994. 36. sz.

me. A második, hogy hosszú távú előnyei legyenek, segítse a modernizációt, a gazdasági fellendülés szigeteinek kialakulását. A harmadik kritérium, hogy reális, finanszírozható legyen. Negyedik feltétel, hogy a piacgazdasági, vállalkozói mentalitást fejlessze. Végül: a szomszédok számára elfogadható legyen.”¹⁹⁴ A konkrét együttműködés egyik területét Tabajdiék a határ menti gazdasági együttműködésben látták, a kis- és középvállalkozások támogatásával. A másik területnek pedig a menedzserképzést, az oktatást, az infrastruktúrát tekintették, amelyről úgy gondolták, hogy elősegíthetné a külföldi tőke bevonását a magyarok lakta területekre és az európai uniós projektekbe való bekapcsolódást.)

A második szint a társadalomépítés tere, ahol Tabajdi abból indult ki, hogy nem lehet az egész határon túli magyarság egzisztenciateremtésében egyszerre előre lépni, hanem „gazdasági-modernizációs, mintaadó, dinamizáló szigeteket kell kialakítani, amelyek képesek továbbadni tapasztalataikat a nagyobb közösségnek. Ehhez egy új szemléletű értelmiség kell. [...] A modernizációs szemléletű kisebbségi elitnek a Max Weber-i értelemben vett protestáns etikára alapuló vállalkozói ethoszt, a piacgazdaságban otthonos polgárság kialakulását kell segítenie”.¹⁹⁵ Tabajdi mindezt a közösségi autonómiák rendszerének kiépítésével együtt képzelte el. A nemzeti autonómiát nem egyszeri jogi aktusként, hanem társadalmi önépítkezésként gondolta el. Ezért kézenfekvő volt a meglévő – civil társadalminak mondott – kisebbségi intézmények és az egyházi intézményrendszer támogatására helyezni a hangsúlyt. Mindehhez a politikai gyakorlatban az akkoriban szerveződő külmagyar vállalkozói rétegeket és a társadalomgondozásban meghatározó szerepet betöltő egyházi személyiségeket kívánta megnyerni. Az előbbi csoport döntően a minél olcsóbb forrásszerzésben volt érdekelt, ezért lehetnek oly siralmasak a gazdaságfejlesztési célokat szolgáló Új Kézfogás Alapítvány finanszírozta vállalkozások

¹⁹⁴ Tabajdi Csaba: A gazdaság a nemzeteszme fedezete. In Tabajdi: *Az önazonosság...* i. m. 529.

¹⁹⁵ Uo. 528.

eredményei.¹⁹⁶ Az egyházi szervezetek az utóbbi ötven évben védekezésre és pozícióőrzésre rendezkedtek be. Egy évtized nem volt elegendő ennek megváltozásához. Természetesen az egyházi intézményrendszeren belül sok társadalomépítő kezdeményezés létezik, de ezek az egész egyházpolitikán belül eddig nem tudtak meghatározóvá válni.¹⁹⁷ Ráadásul Tabajdi – a pártközpont volt munkatársa – az egyházi vezetők többsége szemében a posztkommunista pártot és a nemzetietlen, „egyházellenes magyar baloldalt” jelentette meg. Ezt a távolságtartást tovább növeli az a jelenség, hogy a szomszédos országokban az 1989 előtti „kommunista párt” teljesen más jelentéstartalommal bír, mint Magyarországon a késő kádári MSZMP.¹⁹⁸

A koncepció harmadik része a regionális együttműködés kérdése. Ezt is döntően a gazdasági együttműködésre kívánta alapozni Tabajdi. De emellett legalább ilyen fontos az „alapszerződések politikájának” szorgalmazása is. Ezt a kedvezménytörvény-vita kapcsán a státustörvény-koncepcióval szemben követendő stratégiaként állította előtérbe Bauer Tamás és Kis János is.¹⁹⁹ Ez a stratégia az alapszerződések nyomán létrejövő kisebbségi vegyes bizottságokon keresztül nyomásgyakorlás révén kívánja a határon túli magyarság adott országon belüli helyzetét kezelni. Ennek az elképzelésnek az a gyöngéje, hogy ezek a kisebbségi vegyes bizottságok nemigen működnek. 1991 és 1998 között összesen 21 alapszerződés került aláírásra Magyarország és nemzetközi partnerei között. Ebből három rendelkezik kisebbségi vegyes bizottság (magyar–ukrán, ma-

¹⁹⁶ Ezekről hivatalosan nem lehet tudni semmit. Érdekelte vállalkozók háttérinformációi szerint a támogatott vállalkozások több mint 60%-a „éveken belül” csődöt jelentett. A tény hamis vagy igaz volta másodlagos, sokkal fontosabb, hogy a vállalkozói közvéleményben elterjedt vélekedésről van szó a magyarországi támogatáspolitikai egy programjával kapcsolatban.

¹⁹⁷ Ebből a szempontból Kárpátalján és a Vajdaságban történtek a legnagyobb változások a magyar nyelven szolgáló egyházakon belül.

¹⁹⁸ Husák, Ceaușescu, Milosević politikai hatalomgyakorlása alapvetően különbözött az elerőtlenedő kádári vezetéstől.

¹⁹⁹ Kis János: A kisebbségi kérdés az új világrendben. *Beszélő* 2002. 4. sz. (www.beszelo.hu)

gyar–szlovén, magyar–horvát) és kettő a kormányközi vegyes bizottságon belüli kisebbségi szakbizottság létrehozásáról (magyar–román, magyar–szlovák).²⁰⁰ Vagy ahol rendszeres tanácskozás folyik, mint pl. a leggyakrabban ülésező magyar–ukrán vegyes bizottságban, ott sem volt eddig kézzelfogató eredmény, az ígéreteken túl. A másik gyengéje ennek az elképzelésnek, hogy a magyar kisebbségek számára ma már nem a nyelvpolitikai kérdéseken van a hangsúly, hanem az intézményteremtésen, amely nem pusztán az adott többségi állam nemzetépítő politikájának mondhat ellent (pl. a magyar egyetemek ügyei), hanem az adott ország gazdasági lehetőségei is korlátozhatják. A harmadik gyenge eleme az a koncepciónak, hogy tévesen védhatalmi státust tulajdonít Magyarországnak az alapszerződésekből kifolyólag. Ezt azért tartom öncsalásnak, mert ahol ez a védőhatalmi pozíció jelen van (például Dél-Tirol németsege tekintetében Ausztriáé), ott erre nemzetközi garancia is létezett, míg a magyar alapszerződések kétoldalú megállapodások. Tehát a kisebbségvédelmet nem lehet pusztán erre alapozni.

6.1.4. A kilencvenes évek második felében, a magyar–szlovák és a magyar–román alapszerződés megkötése után a szomszédos országok magyarságpolitikájában a választási eredmények és az euroatlanti integráció elsődleges prioritássá válása révén jelentős változás állt be: az addigi diszkriminatív politikai megközelítést *integratív magyarságpolitika* váltotta föl. Ez nem jelenti azt, hogy a hosszabb távú homogenizációs nemzetállami elképzelésekkel automatikusan szakítottak volna. Inkább a csehszlovák polgári demokrácia és a titói Jugoszlávia eliteket integráló magyarságpolitikai gyakorlata került előtérbe Szlovákiában, Romániában, Ukrajnában és Szerbiában. A folyamat másik része a magyar kisebbségi politikai elitek magatartása ebben a helyzetben: *a magyar kisebbségi pártok belépése a koalíciós kormányokba vagy külső támogatásuk bizto-*

²⁰⁰ E kormányközi vegyes bizottságok kisebbségi szakbizottságai végül létre is jöttek. Működésüket részletesen tárgyalja: Országgyűlés Külügyi Bizottságának jegyzőkönyve (OGY KÜB) 1998. december 16. 5–10.

sítása a kormányzó pártnak. Mint már említettem, ugyanebben az időszakban (1993–1996) új személyi összetételű magyar politikai vezetés jelenik meg szinte minden országban. Ők egyértelműen nyitottak a koalíció felé, hiszen látják, hogy az autonómia-elképzeléseket hiába erőltetik tovább, konkrét eredményeket – amelyre választóik régóta vártak – ezzel nem tudnak elérni. Másrészt olyan pártokkal tudtak szövetséget kötni, amelyek a meglévő diszkriminatív magyarságpolitikát minimum semleges hozzáállásukkal ellentpontosították. Harmadrészt a nyugati és a budapesti politikai elvárások is ebbe az irányba mutattak. A Romániában, Szlovákiában és Jugoszláviában elért konkrét koalíciós eredményeken túl (a magyarellenesség tompítása, fejlesztési források megszerzése, privatizációs pozíciók megszerzése, nyelvpolitikai engedmények stb.) azt tartom a legfontosabbnak, hogy a magyar elitek – mint egy politikai közösség megjelenítői – szerveesebben integrálódnak az adott ország politikai életébe. A stratégiát illető jövőképek terén a szomszédos országokban példaként emlegetett német–francia közeledéssel szemben magyar oldalról – a hangsúlyozott dél-tiroli modell mellett – a finnországi Svéd Néppárt állandósított kormánytámogató politikáját kezdték el emlegetni. Ezt a romániai és a szlovákiai fejlődésre tartom érvényesnek. Szerbiában azonban a VMDK és a VMSZ közötti pozícióváltás magában hordozta azt, hogy a titói korszakban integrált elitte²⁰¹ szemben a kilencvenes években föllépő, önálló magyar közösségi autonómiához ragaszkodó csoportot²⁰² az évtized közepén az önkormányzatokhoz kötődő, helyi ügyek megoldásában járatos személyek váltják fel,²⁰³ akik jóval közelebb álltak a belgrádi politikához. Ez utóbbi csoport esetében – amely miniszterelnök-helyettest ad a belgrádi kormányban, önmaga listájából megalkotta a Magyar Nemzeti Tanácsot, integrálva ebbe az újvidéki, 1989 előtti pozícióit őrző kulturális elit vezetőit is – nem világos, hogy a saját közösségük egyéni vagy kollektív integrációja

²⁰¹ Major Nándor, Bori Imre, Bányai János, és a Fórum Ház vezetői.

²⁰² Ágoston András, Csorba Béla, Vékás János.

²⁰³ Kasza József, Pásztor István, Józsa László.

előtt nyitották-e meg az utat a szerb politikai életben? Ukrajnában még markánsabban ütközik ki a „központ” szerepe, hiszen itt a magyarlakta járás (beregszászi) – a központból (Ungvár–Kijev) – kinevezett előljárója lett parlamenti képviselő, majd a nemzetiesítő, a magyar kulturális elit által létrehozott KMKSZ-szel versenyző szervezet, az UMDSZ egyik vezetője. Tehát politikailag a KMKSZ mellett döntően az állami nómenklatúra magyar képviselője jeleníti meg a kárpátaljai magyarságot. (A helyi tanácsok szintjén ez a kilencvenes években folyamatosan így működött a beregszászi járásban, de a helyi politika történéseivel sem ott, sem Magyarországon nem foglalkoztak érdemben.)

6.1.5. A kilencvenes években keletkezett stratégiák közül a Molnár Gusztáv és a *Provincia* folyóirat által megfogalmazott *regionalizmus* kérdésében van a határon túli magyar politikában a legnagyobb konszenzus, mégis ennek a legkisebb a politikai támogatottsága. (Ez az alfejezet mint stratégiai alternatíva éppúgy felülértékelt, mint a történeti részben a kárpátaljai és vajdasági magyar politizálás eseményeinek párhuzamba állítása a romániai és csehszlovákiai történésekkel. Az átfogó áttekintésre – leltárra való törekvésem miatt azonban vállalkoznom kellett.) Ennek a koncepciónak a képviselete és megvalósítása legalább akkora konfliktusokkal járhat, mint a kisebbségi/nemzeti autonómiák kialakításáé. Az egységes állami közigazgatás komoly, különjogokkal bíró területi egységekbe való átszervezése Magyarországon sem népszerű dolog. Ezt bizonyítja az EU megkívánta nagyrégiós szerkezetek megteremtésének elhúzódnása. Ehhez hozzájárul az is, hogy a magyar politikai osztálynak sem érdeke a magyar kisebbségi pártok regionális pártokká történő átalakulása.

Szlovákiában a közigazgatási reform magyar szempontból kudarcra végződött, nem sikerült megteremtteni a magyar többségű megyei szintű közigazgatási egységeket sem a Csallóközben, sem Gömörben. Ukrajnában az országos közigazgatáson belül épp egy egységesülési, nem pedig egy decentralizációs folyamat indult meg a kilencvenes évek második felében. A Milosević utáni Szerbiában pedig Koszovó és Montenegró elvesztése után Belgrád csak formá-

lisan állította vissza a Vajdaság autonóm jogköreit (Omnibusz törvény) és a leglényegesebb gazdasági kérdésekben és a privatizáció terén a döntések továbbra is a fővárosban születnek meg. A közvéleménykutatások szerint a jugoszláviai magyarság támogatná a régió nagyobb önállóságát, de a VMSZ az ezen törekvéseket megjelenítő szerb pártok és a belgrádi vezetés különböző csoportjai között kénytelen lavírozni. Tehát míg szóban kiáll a vajdasági autonómia mellett, addig a politikai gyakorlat során saját érdekérvényesítése szempontjából hasznosabb, ha befolyását Belgrádon keresztül próbálja érvényesíteni saját régiója ügyeiben is.

Részben hasonló a helyzet Erdély vonatkozásában is. Az RMDSZ-politikusok között a regionalizáció szükségességének megítélésében nincs különbség, mégis megszavazták az új párttörvényt, amely gyakorlatilag lehetetlenné teszi regionális pártok alakítását.^{203a}

A *Provincia* a kilencvenes években Erdélyben egyedül volt képes arra, hogy magyar és román értelmiségieket egy „mozgalomba” szervezzen. (A megelőző időszakban erre csak szabadkőműves páholyok és a baloldali mozgalmak voltak képesek a két világháború között.) A kétnyelvű havilap közleményeit olvasva azonban két dolog nyilvánvalóvá válik: míg a magyar szerzők döntően a regionalizmusról mint alkotmányjogi, politológiai kérdéstről szólnak, amelynek el kell vezetnie Románia föderalizálásához, addig a román szerzők inkább a kulturális, történelmi sajátosságokat hangsúlyozzák. A másik tényező az, hogy ebben az útkeresésben az „Erdély a magasan” szempont érvényesül, tehát a mindennapi, gazdasági, szociális kérdések nem témái ennek a diskurzusnak. A „nagy” régióban és nem a „kis régiók” szövetségének napi működésében gondolkodnak. Így a hön áhított erdélyi „lokális többség” létrehozása is – amely önkormányzatain belül kezelhetné az erdélyi magyarság problémáit és mozdonya lehetne a romániai gazdasági és politikai modernizációnak – megmarad az értelmiségi jövőképtermelés remekének.

Mégis ez a koncepció a legtávlatosabb, hiszen az európai integrációval szükségszerűvé váló regionalizációra próbálta fölhívni a po-

^{203a} Ennek háttérében az egyházi javak visszaszolgáltatására vonatkozó politikai alkurendszer állt.

litikai pártok és a közvélemény figyelmét. Ez a folyamat látszólag akkor érheti el célját, ha sikerül létrehozni egy regionális pártot. Erre most nincsenek meg a személyi és a politikai feltételek. Valójában sokkal fontosabb a politikai intézményeknek küldött kihívás, amelyre a bukaresti központnak, Budapestnek és a romániai pártoknak is reagálniuk kell. Mégpedig úgy, hogy az összhangban legyen az EU alapelveivel.

6.2. A kilencvenes évek közepén a magyar kisebbségi jövőképek megvalósításának beszűkülése mellett az euoratlanti integráció folyamatában, a nemzeti érdekérvényesítésben *új viszonyok* alakultak ki a Kárpát-medencében. A kritikákat, helyzetértékeléseket sok esetben az teszi kérdéssé, hogy azok nem veszik figyelembe az adott viszonyrendszer változásait, avagy ezeknek a változásoknak túlzott jelentőséget tulajdonítanak. Alig egy évtizedes távlatból nagyon nehéz folyamatokat értékelni, a következőkben csak arra vállalkozhatom, hogy néhány új jelenségre fölhívjam a figyelmet.

6.2.1. A kilencvenes évek második felében, az alapszerződések megkötése után – a NATO-tagság révén és a gazdasági növekedés beindulásával – Magyarország regionális súlya alaposan megnőtt. Nemzeti érdekeinek érvényesítése szempontjából XX. századi története során másodszor került kezdeményező helyzetbe.²⁰⁴ Mindez annak köszönhető, hogy az ország az Európát átfogó katonai szövetségi rendszer tagja, a politikai szövetségi rendszernek pedig az egyik legesélyesebb tagjelöltje. Ebben a helyzetben a FIDESZ-kormány a maga nemzetpolitikai koncepciójával (legnyilvánvalóbban a státus/kedvezménytörvénnyel) *az addigi magyar válságkezelő, válaszadásra berendezkedett szomszédságpolitikával szemben kezdeményező pozícióban lépett föl*. Ez sokszerűen érte a pozsonyi és a bukaresti diplomáciát. Különösen látszott ez az európai fórumokon,

²⁰⁴ Az első ilyen helyzet a harmincas évek második felében alakult ki. Az első és a második bécsi döntés volt a következménye és Magyarország elköteleződése Németország mellett.

amelyeken a Velencei Bizottsághoz beadott kérdésben a magyar diplomácia mutatkozott a korszellemet jobban érzőnek azzal, hogy nem az „igazságot” firtatta, hanem a hasonló törvények összehasonlítását kérte.²⁰⁵

Ettől függetlenül meg lehet állapítani, hogy ezt a kezdeményezést lehetett volna másként is csinálni – de az ezzel járó konfliktusokat úgy sem lehetett volna megúszni. Különösen látszik ez az új, baloldali kormányzat időszakában: a szomszédok a régi pozícióikat akarják akár csak szimbolikusan is visszaszerezni (Dzurinda sikertelen budapesti tárgyalásai, Nástase fogadása december 1-jén Budapesten). Fontos kérdés az is, hogy az új/régi magyar diplomácia ebből a helyzetből mit érzékel, és képes lesz-e saját politikai stratégiája, az államközi és regionális együttműködés területén kezdeményezően föllépni. De ennél sokkal fontosabb, hogy mennyiben tud majd az EU-ban szomszédság- és magyarságpolitikai ügyekben határozottan dolgozni. Netán az esetleges integrációval az adott országban megoldottnak tekinti a „magyar kérdést”?

6.2.2. A kilencvenes évek második felében az addigi elméleti viták után a politika világában is szembe kellett nézni a *nemzetállami keretek lényeges átalakulásával*. Ennek egyik oldalát képezik az euroatlanti integrációval feladandó szuverenitáselemek. A másik aspektusa az, hogy a szomszédos országokban a nemzetállamot építő (és integráló) homogenizációs program mellett mindenhol megjelent az euroatlanti integráció igénye is mint meghatározó prioritás. Ennek keretében a magyar kisebbségi pártok is kormányzati szerephez jutottak. Harmadrészt a politikát is átalakító új integrációs szerkezetek keletkeztek a térségben. Ezek közül minden bizonnyal a középosztálybeli fogyasztási minták követésének lesz a legnagyobb társadalomalakító hatása. De ennél fontosabb a hálózatos szerveződések nemzetállamiságot átlépő volta. Ez történhet pártideológiák alapján, amelyre eddig a jobb- és a baloldalon egyaránt történtek –

²⁰⁵ A bizottság jelentése (első oldalán a felkérésekkel) megjelent: *A státustörvény...* i. m. 130.

jobbára sikertelen – kísérletek. Kulcsfontosságú a nemzeti alapon létrejött határátlépés, nevezetesen a MÁÉRT létrejötte. Az értekezletet a mindenkori magyar miniszterelnök hívja össze és ő vezeti, miközben más országok (adott esetben kormányzó) pártjainak vezetői vesznek részt a rendezvényen. Vagy még élesebben: magyar parlamenti képviselők ülhetnek a szomszédos országok parlamentjeinek nemzetbiztonsági és külügyi bizottságaiban, ahol feltehetően szó esik szomszédáspolitikai kérdésekről is. 2002-ben a Szlovákiával kialakult két legfontosabb konfliktusban (a kedvezménytörvény módosításának elfogadása, a bősi ügy rendezése) érintett minisztériumok felsőszintű vezetői a Magyar Koalíció Pártjának politikusai.²⁰⁶ De ugyanígy szembe kell nézni ezzel a kérdéssel, ha egyes meghatározó magyar kisebbségi politikuskok viszonyrendszerét vizsgáljuk meg: pl. Verestóy Attila romániai szenátor, Világi Oszkár szlovákiai nagyvállalkozó, az MKP befolyásos tanácsadója, Várady Tibor, a szerb külügyminiszter tanácsadója, a budapesti és washingtoni szakértői körök bizalmasa és mások szerepe otthoni többségi, otthoni magyar, magyarországi és más nemzetközi hálózatokhoz egyaránt kötődik. Ráadásul ezekben ott van a saját karrierépítés magánérdekeltsége is. Tapasztalataim szerint a hagyományos, csak nemzeti érdekeket képviselő nagypolitikusok hatékonysága csökken, s azoknak a súlya növekszik, akik többes szerkezetek között, más-más hálózatokban is képesek működni. (A kilencvenes évek első felének végén a magyar kisebbségi politizálásban történt személycseréket és pozícióváltásokat is ahhoz kötöm, hogy az új, kevésbé ideologikus kisebbségpolitikusok képesek voltak az előbb jelzett többszintű kapcsolathálózatban működni.)

Kisebbségtörténeti tapasztalat azonban, hogy a magyar kisebbségi elit érdekérvényesítő mentalitását (eszejárását) két típus köré lehet csoportosítani. Vannak, akik úgy vélik, hogy léteznek örök (nemzeti) értékek, és ezeket mindig következetesen kell megjeleníteni. Mások az adott körülményekhez való alkalmazkodást tekintik

²⁰⁶ Berényi József, a pozsonyi külügyminisztérium politikai államtitkára és Miklós László környezetvédelmi és vízügyi miniszter.

elsődlegesnek, „sok nyelvet ismernek” ugyanannak a nemzeti érdekeknek a képviselőjére. Vajon a mai politikai hálózatok szövetében működő kisebbségpolitikusoknak van-e olyan csatornájuk, amely pontosan közvetíti számukra, hogy az általuk reprezentált közösségnek mi a véleménye, akarata, érdeke? A parlamenti választások a kisebbségi társadalom számára etnikai szavazások, tehát nem jelennek meg megfelelő visszajelző rendszert. Ebben a nemzetállami helyzeten túli viszonylatban az a kérdés, hogy a kisebbségi magyar elittek belátják-e a tevékenységüket közvetlenül korlátozó, hosszabb távon azt legitimáló, a társadalmon belül a demokratikus akaratképződést biztosító szerkezetek szükségességét?²⁰⁷

6.2.3. A tanulmányom egyik fő motívuma az euroatlanti integráció és a nemzeti integráció akarásának állandó ismételtetése. A térségben azonban a legfontosabbnak a fogyasztási minták integrációját tartom. Ez ott van a médiában, a napi szolgáltatásokban, a mindennapi életvezetés átalakulásában. Amikor *magyar–magyar integrációról* beszélünk, nem veszünk tudomást nemcsak az előbb említett mindennapiságról, de arról sem, hogy a térség többségét kitevő „szláv nyelvű” népesség körében hasonló, de nem a nemzetépítés körében értelmezhető folyamat játszódik le. A magyar kulturális integráció közvetlenül a kilencvenes évek elején kezdődött el és folyamatosan kiterjedt: a *médiában* (a Duna TV, majd az MTV2, illetve a kábelrendszereken keresztül a kereskedelmi tévéadások átvétele), a *tudományos életben* (MTA-programok, magyarországi pályázati lehetőségek), az *oktatásban*, az *önkormányzatok között* (polgármester-szövetségek, testvértelepülések rendszere) és a politikában is (MÁÉRT, kedvezménytörvény) fontos helyet foglalt el. Ez azzal

²⁰⁷ Erre alkalmasnak tekintett technikák például a szlovákiai révkomáromi nagygyűlésen tervezett magyar tanács mint modell; a romániai Szövetségi Egyeztető Tanács és a Szövetségi Képviselő Tanács parlamentáris hatókörének bővítése; a jugoszláviai Magyar Nemzeti Tanács pluralizálása; a kárpátaljai Határmenti Önkormányzati Szövetség modern Európa-konform önkormányzati testületté alakítása, egyébiránt saját társadalmi intézményrendszereik önálló logika szerinti fejlődésének biztosítása.

járt, hogy a kisebbségi magyar társadalmak átnemzetiesítődtek a románaisággal, szlovákiaisággal, jugoszláviaisággal, kárpátaljaisággal stb. szemben. Ennek a leglátványosabb jelei a fiatal korosztályok többségi nyelven való kommunikációjának nehézségei. Míg az előző generációk esetében a gyerekek a tömegkommunikáció, majd a katonaság, illetve a „diktatórikus” oktatás és a bezártság révén a magyar többségű területeken is magától értetődő módon elsajátították a többségi nyelvet, addig a helyzet megváltozásával ez az automatizmus is megszűnt.²⁰⁸ Még a vegyes településeken is megfigyelhető, hogy a jövőkép megváltozott: a magyarországi munkavállalás lehetősége miatt nem tekintik fontosnak az országnyelv elsajátítását. Erre az állam sem fordít különösebben gondot, pusztán ideológiailag ragaszkodik ahhoz, hogy a többségi nyelvet ne mint idegen nyelvet tanítsák a magyar iskolákban. Mindennek az a következménye, hogy nyelvtudásuk és a magyar intézmény-hiány miatt a többségi szakképzési rendszerben igen gyakran csak a leggyengébb presztízsű szakmákban tanulhatnak tovább a magyarok.

A kommunikációs integráció révén Budapest és Magyarország vált a meghatározó viszonyítási ponttá. Ez a mobilitási pálya szempontjából tovább erősítette azt a lehetőséget, hogy különösebb megrázkódtatás nélkül egy másik országba vándoroljanak a megfelelő tudással és ambícióval rendelkezők. (Sok, a kilencvenes években, már a közös magyar kommunikációs rendszerben szocializálódott fiatalnál tapasztalható, hogy hazajött, abba a világba, amelyet otthon csak virtuálisan ismert.) A politikai élet szempontjából ez felveti a regionális központ és a magyarországi pártpolitika befolyásának kérdését. Természetes, hogy a határon túli közvélemény döntően FIDESZ-szimpatizáns, hiszen a nemzeti szimbólumok, az etnikus nyelv, a pozitív jövőkép mind olyan dolog, amelyekkel ez a közeg könnyen tud azonosulni. Annál is inkább, mert még az értelmiségnek sincs napilap- vagy hetilapszinten rendszerezett ismer-

²⁰⁸ Ma Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen a vállalkozók egyik komoly problémája, hogy nem találhatnak olyan titkárnőket, akik románul megfelelő módon tudnak ügyeket lebonyolítani. A legtöbb cégnél az ilyen jellegű állások esetében a munkaerő-felvétel legfőbb szempontja a román nyelvtudás.

rete a magyarországi politikai életről, így csak a rádió és a televízió híradásaira és saját regionális magyar nyilvánosságukra támaszkodhat. Ebből adódott, hogy míg a kisebbségi pártok irodáin fellélegeztek 2002-ben a magyarországi választási eredmények kihirdetése után – a budapesti befolyás csökkenésében bízva –, addig a külmagyar közvélemény értetlenül állt az esemény előtt. Aztán néhány hónap alatt ez a hangulat továtűnt.

Az anyaország befolyása vonatkozásában a közép-európai németiség története intő példa lehet. Ezekben a közösségekben gyakorlatilag 1927–1928-tól Berlin vált viszonyítási alap-ponttá. Innen jött az anyagi támogatás és a politikai befolyásolás. Ez 1933 után megerősödött, nem alakultak ki olyan regionális politikai központok, amelyek a nemzeti centrumhoz, Berlinhez kapcsolódó helyi közvéleményt más irányba tudták volna formálni. (Ebben az adott többségi társadalmak, politikai elitek sem voltak segítségükre Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában.)

A kedvezménytörvény a kimondott szándékok ellenére a Budapest-központúságot erősítette tovább, illetve a magyarigazolvány kiváltása újabb megosztottságot idézett elő ezeken a közösségeken belül. Vajon rendelkezik-e a magyarországi politikai elit olyan belátással, hogy végiggondolja ennek a kulturális integrációnak a szívéhatását? Azt az álságos helyzetet, amelyben Magyarország egyszerre integrálja a konvertálható tudással bíró határon túli magyarokat és egyszerre instabilizálja is az adott szerkezeteket, miközben a szülőföldön való maradást hirdeti azokkal az eszközökkel, amelyekkel épp a Budapest-függőséget erősíti az állam-országgal szemben (DUNA Tv, sajtótámogatások).

6.2.4. A kilencvenes évek második felére a kisebbségvédelem és a jövőképként elfogadott nemzeti autonómia is jelentős fogalomváltozáson ment át. Pontosabban újra megjelent a harmincas évek második felének kettőssége, amikor is a kisebbségvédelem egyszerre jelentett politikai, jogi és biztonságpolitikai kérdést és egyszerre a társadalomszervezés kérdését. A második világháború után inkább kulturális és nyelvvédelemről beszélhetünk, amelyet a hetvenes évek második felétől mint emberjogi problémát jelenítettek meg a nyu-

gati nyilvánosságban. 1989 után, az alapszerződések megkötéséig elsősorban jogi és biztonságpolitikai eszközrendszerben gondolkodtak a többségi és a kisebbségi politikusok a kérdés kezelésével kapcsolatban. A kilencvenes évek második felének vitáiban, programjaiban ellenben már *a kisebbségvédelem társadalompolitikai oldala erősödött meg*. Ez nyilvánvaló az előbbieken ismertetett útkereső koncepciókból is, amelyeknek egyszerre kell választ adniuk az anyaországhoz, az állam-országhoz való integráció kérdésre és a saját társadalom megszervezésére is. A következőkben ebből a szempontból vizsgálom a státustörvény körüli vitákat.

6.3. A státustörvény kapcsán a koncepcionális kérdésekről, a törvény hatásáról és a megvalósítás technikáiról folyt *a vita*.

A koncepció 5–6 év alatt folyamatosan alakult, de csak az utóbbi három évben került a közbeszéd előterébe. 1996–1998 között mint a határon túli magyar nemzeti autonómiaakarások zsákutcájából kitörő, a magyar–magyar viszonyt a politikai elitek szintjén intézményesítendő *Autonómia Tanács*²⁰⁹ valamint a szélesebb társadalom számára a *schengeni probléma kezelésére kidolgozott elképzelés*²¹⁰ merült föl, különösen Magyarországnak a NATO-integrációja után megnövekedett relatív geopolitikai súlya kihasználásának kapcsán. A magyar–magyar viszony intézményesítésének kiterjesztése ugyanekkor megjelent Duray Miklósnál²¹¹, illetve az MVSZ-nél, amely a *külhoni állampolgárság* koncepcióját dolgozta ki és képviselte még a törvényhozási folyamat időszakában is²¹². A státustör-

²⁰⁹ *A Polgári Magyarorszáért. A Fidesz–Magyar Polgári Párt vitairata. Külpolitika*. In Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–'98*. Pro Minoritate, Bp., 1998, 328.

²¹⁰ Lőrincz Csaba: *Nemzeti érdekek érvényesítése Magyarország csatlakozása során az euroatlanti államok közösségéhez*. Kézirat, TLA Kv. 2379/98. 30.

²¹¹ Duray Miklós: *Az egyetlen demokratikus kibontakozási lehetőség az önkormányzatok megerősödése*. In *Változások küszöbén*. Osiris, Bp., 2000, 185–201.

²¹² Borbély Imre: *A magyar állampolgárság alanyi jogának kiterjesztése min-*

vény bejelentése (1999. október 31.²¹³) utáni vitákban a *státus* vagy a *kedvezmények* megadása az egyik koncepcionális vitapont. Különleges, új jogi viszonyt vagy kedvezményeket adjon-e a törvény? 2000–2001-ben jelenik meg, de nyilvánosan sohasem ütközik a *nemzeti reintegráció* és a „mozaiknemzetet” fölváltó „*szerződéses nemzet*” elképzelése.²¹⁴ Ebből a Németh Zsolt képviselte FIDESZ-politikában a „nemzeti újraegyesítés” programján belül az egység kommunikálása (és nem a nemzetrészek stabilításának – a határokon túl szorgalmazott – kialakítása, a többközpontú nemzet képe) került előtérbe.²¹⁵ Ebben a belső koncepcióról szóló vitasorozatban megjelent az is, hogy a *meglévő jogi kereteket* kellene rendszerbe, át gondolt stratégia szerinti *szerkezetbe foglalni*, de ennek a megfontolásnak nem volt politikai támogatottsága.²¹⁶ Ez összefüggésben van azzal, hogy a „kedvezmény” oldal mélyebb föltárására még az ellenzék sem vállalkozott; nem akart szembenézni a támogatáspolitikai és a határon túli magyarokra vonatkozó hazai jogi szabályozással, el egészen a szabad áttelepülés jogának a legkülönbözőbb szerzők (Borbély Imre, Törzsök Erika) által felvetett problémájáig.²¹⁷

den magyarra. *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3. sz. 9–26.; Uő: Szerződéses magyar nemzet, szerződéses magyar nemzetszerkezet. In *Romániai Magyar Évkönyv, 2001*. Szerk. Bodó Barna, Szórvány Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár, 2001, 11–25.

²¹³ MTI-jelentés Orbán Viktor miniszterelnök sajtótájékoztatójáról.

²¹⁴ A mozaiknemzet kifejezés Csoóri Sándortól származik. A szerződéses nemzet címmel tartott előadást Németh Zsolt a III. MÁÉRT ülésen, de ez valójában külpolitikai helyzetértékelés. A koncepció lényegét Borbély Imre már idézett írása *Szerződéses magyar nemzet...* és Szarka László *Szerződéses nemzet. Magyar Nemzet* 1999. november 20. című cikke foglalta össze. Bővebben uő: *Mozaiknemzetből szerződéses nemzet. Európai Utas* 1999. 36. sz. 76–78.

²¹⁵ Németh Zsolt: Bontsuk le a nemzetet megosztó korlátokat. *Magyar Nemzet* 2001. január 5.; A határokon átívelő nemzeti integráció jegyében. *Magyar Kisebbség* 2002. 1. sz. 80–86.

²¹⁶ Tóth Judit: Sem nemzetpolitika, sem kisebbségvédelem. *Magyar Kisebbség* 2002. 1. sz. 103–112.; Uő: A diaszpóra jogállása a Magyar Köztársaság jogrendjében. *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3. sz. 71–92.

²¹⁷ Törzsök Erika: Státus. *Élet és Irodalom* 2000. március 17.; Borbély Imre: *A magyar állampolgárság... i. m.*

A *törvény hatásáról* folytatott polémia során a magyar kisebbségeket érintő társadalmi hatás vizsgálatának középpontjában az a kérdés állt, hogy növelni vagy csökkenteni fogja-e a külmagyar migrációt.²¹⁸ A nemzetközi hatás körüli viták egyrészt az EU és Magyarország kapcsolatáról, pontosabban az integráció folyamatáról, másrészt a szomszédságpolitikai változásokról szóltak. Az utóbbi agyontárgyalt problematikájává vált, hogy volt-e vagy sem előzetes egyeztetés.²¹⁹ Én ezzel szemben azt tartom kulcskérdésnek, hogy a magyar külpolitika milyen hatékonyan tudja képviselni az érdekeit az új európai viszonyok között. Ebben a viszonylatban az euro-nacionalista vagy az egyesült Európa normáit képviselő álláspont ütközött.²²⁰ A magyarországi hatások földolgozása pedig egyrészt

²¹⁸ A Balázs Ferenc Intézet zárolt vizsgálati anyagát ismertette Szabó Tibor, a HTMH elnöke az Országgyűlés Külügyi Bizottságának 2000. november 22-i ülésén: „A különleges státus megteremtése ehhez képest számottevő mértékben növelné a szülőföldön maradás esélyeit. Ez esetben az elvándorlók részaránya radikálisan csökkenne; a legnagyobb mértékben a vajdaságiaknál, 25 százalékról 8,9 százalékra, Kárpátalján pedig 33 százalékról 15 százalékra. Az elszigetelődés esetén az elvándorlást választók részaránya a különleges státus megszerzése következtében tehát mindkét régióban több mint a felére csökkenne. A szülőföld elhagyását azonban a különleges státus elnyerésének lehetősége révén Erdélyben 16,6 százalék, a Felvidéken 11 százalék választaná, tehát jelentősen kevesebben választanák.” [Az] Országgyűlés Külügyi Bizottságának 2001. november 22-i ülése. *Jegyzőkönyv* 8–9. (továbbiakban OGY KB JGYK). Ez az idézet jól példázza, hogy mire is használja a politikus az általa megrendelt vizsgálatokat, így lesznek a szakértők – esetleg tudtukon kívül – a „tudomány felkent papjaiból” a politika szolgálóivá. A kutatás publikált eredményei: Apró István–Dobos Ferenc: Integrációs esélyek és remények. Reprezentatív mintákon regisztrált vélemények a tervezett státustörvény néhány eleméről. *Pro Minoritate* 2000 Ősztél, 19–43.

²¹⁹ Ebből a legtöbbet idézett cikkek: Tamás Gáspár Miklós: A magyar külpolitika csődje. *Népszabadság* 2001. június 30.; Bakk Miklós: Két nemzetkonceptió európai versenye zajlik. *Magyar Nemzet* 2001. július 7.

²²⁰ Az előbbi álláspont a nemzeti érdekek hatékonyabb megvalósításának tekintti az euroatlanti integrációt, míg a másik a nyugati értékek modernizációt segítő átvételére helyezi a hangsúlyt.

a nemzetfogalom mélyebb újragondolásának igényét (etnokulturális közösség versus politikai közösség) hozta magával.²²¹ Másrészt a magyar jobboldal jövőkép-építését tematizálhatták a státustörvény-vitán keresztül.²²²

A *megvalósítási technikák* körüli viták alapproblémája, hogy a Magyarországon használatos jogi-politikai szerkezetek nem alkalmazhatók ebben a kérdésben, hiszen más országok állampolgáraitól van szó. Mégis, hogyan lehet a külmagyar világot egyes személyein keresztül (jogilag) csoportként megragadni, azaz hogyan lehet a *magyar–magyar viszony személyi körét intézményesíteni*? A lebonyolítás másik problémája az ajánló szervezetek, majd az *ajánló irodák jogi és szociológiai meghatározottsága*. Hova is tartoznak, melyik államkeret meghatározó a működtetésükben (jogi és közgazgatási személyrendszere, költségvetési hátterével)?²²³

6.4. A vita gócpontjainak jelzése után három *alapidilemmát* szeretnék kiemelni.

6.4.1. Az „ügy” elméletileg legizgalmasabb része a *nemzetállam fogalmához kapcsolódó megközelítések* csoportja. Legmarkánsabban Bauer Tamás képviselte azt az álláspontot, hogy a határon túli magyarok, mivel egy másik ország polgárai, annak a politikai közös-

²²¹ Itt elsősorban Bauer Tamás és Kántor Zoltán írásai jelzik a két álláspontot. Kántor Zoltán: A magyar nemzetpolitika és a státustörvény. In *A státustörvény... i. m.* 291–307., Bauer Tamás: A hazátlanság tartósítása. In *A státustörvény... i. m.* 449–452. valamint uő: Puha irredentizmus vagy kisebbségi jogok? Uo. 466–468.

²²² Borbély Zsolt Attila: A státustörvény mint a magyar (re)integráció eszköze. *Provincia* 2001. 5. sz.; Uő: A magyar politika törésvonalai és a státustörvény. *Kapu* 2001. 6–7. sz. 13–16.

²²³ Józsa László: A vajdasági ajánló/partner szervezet működtetésével kapcsolatos elképzelések, továbbá a Vajdaságba irányuló támogatási rendszer perspektívái. In *A státustörvény. Előzmények és következmények*. Szerk. Kántor Zoltán. TLA, Bp., 2002, 133–140. Székely István: A kedvezménytörvény romániai végrehajtásának alternatívái. Uo. 141–148.

ségnek a részesei. A státustörvény pedig ezt az integrációs folyamatot szakíthatja meg. Ezzel szemben Kántor Zoltán, Bíró Béla és mások azzal érveltek, hogy a magyar kisebbségek nem vettek részt az adott szlovák, román, szerb, ukrán, horvát, szlovén nemzetépítésben, és politikai integráltságuk ellenére kívül vannak azon. Ez az álláspont valójában a kilencvenes évek határon túli politikai életének jövőkép-stratégiáját képviseli; a konzociális demokrácia akarárásából kiindulva pillérnek, oszlopnak tekintik a külön magyar kisebbségi politikai közösséget. Az integráltság azonban eddig pártközi és elitközi alkukon nyugodott, mert sem a kisebbségi, sem a többségi elitnek nem rendelkezik a lijpharti modell megvalósulásához szükséges saját társadalmi intézményesültséggel.²²⁴ Bauernek igaza van abban, hogy az adott országon belüli integráltság kulcskérdés, csakhogy ez nem a státustörvénytől függ, hanem attól, hogy az adott társadalmon belül milyen társadalmi mobilitási pályákat lehet befutni és milyen áron. Ebből a szempontból teljesen más a helyzet Szlovéniában és Szlovákiában, mint Romániában és Ukrajnában, ahol a legerősebb a „Budapestre figyelés”.²²⁵ A státustörvény ebben a kultúrát és a létidentitást kölcsönösen átnemzetiesítő folyamatban értelmezhető.

Arra a felvetésre, hogy a státustörvény visszalépés a modern állam előtti etnikus közösség felé, Kántor Zoltán, Bakk Miklós, Schöpflin György és Brigid Fowler válasza az volt, hogy épp a nemzetállamiság meghaladásáról, a vesztfáliciával szembeni posztmodern

²²⁴ Lijphart, A.: *The Politics of Accomodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Univ. California Press, Berkeley, 1968; Uő: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. Yale Univ. Press, 1977: A modell magyar nyelvű ismertetése: Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. *Politikatudományi Szemle* 1993. 4. sz. 21–50.

²²⁵ Az államhoz való kisebbségi viszony egyik mutatója, hogy ha szabad a pálya, mennyien jelentkeznek az adott állam rendőri, katonai apparátusába. Ebből a szempontból minden egyes országban megdöbbentően nagy a tartózkodás a magyarság körében ezekkel az intézményekkel szemben. Talán Romániában, különösen a székelyföldi megyékben a legrosszabb a helyzet, ahol toborzás ellenére sem sikerül feltölteni a rendőrségi keretszámokat magyarokkal.

államiságról, a nemzetállamok Európai Uniója helyett a régiók és kultúrák sokféleségének közös Európájáról van szó.²²⁶ Azt hiszem, hogy ha a státustörvény koncepcióját és a körülötte kialakult politikai közbeszédeket szétválasztjuk, akkor Bauernek igaza van abban, hogy a státustörvény kapcsán *az etnikus nemzetfelfogás erősödött meg a honpolgári* (nem a származásra, hanem a közös élményekre, szocializációs és habituális szerkezetekre, alkotmányos értékekre) alapozott *fölfogással szemben*. (Miközben a szociológiai vizsgálatok épp az évtizedfordulón a politikai, államközpontú nemzetfelfogás megerősödését mutatták ki.²²⁷ Talán épp a státustörvény körüli kampányok hatására?)

Itt is megfigyelhető egy újra el nem ismételt szakmai álláspont a kilencvenes évek autonómia/társnemzeti vitáiból: magyar nézőpontból a szlovákiai, romániai, szerbiai nemzetállamiságot etnokratikus meghatározottságúnak tekintték, szemben az abszolutisztikus államból épp annak demokratizálása révén létrejött nyugat-európai nemzetállamisággal szemben. Az előbbiben az etnokrácián, az államépítő nacionalizmuson van a hangsúly, az utóbbi szerkezetben a nemzetet alkotó állampolgárokon, akik azonos jogokat élveznek és felelősséget vállalnak a belviszonyokért. Tehát az utóbbi a polgárosodó állam, és ennek megteremtését szolgálhatná a társnemzeti viszony megteremtése, az adott közép-európai államalakulatok etnokratikus elemeinek visszaszorítása révén. Bauer Tamás és az SZDSZ szakértői valójában a státustörvény kapcsán a kormányzat etnokratikus fordulatát vélték felfedezni. Hiszen abban nem a korszerű etnopolitika fogalomrendszerét láthatták, hanem azt a Márai Sándor, Bibó István, Szabó Miklós, Engel Pál által és a magyar polgári középosztályban is sokféleképpen meghaladott úrhatnáság, „Szent Koronázás” összekeveredését Trianon traumatizálásával és a határon túli magyarok iránt érzett szolidaritással.²²⁸ Azt,

²²⁶ Lásd a szerzőknek a *Magyar Kisebbség* 2002. 1. számában megjelent írásait.

²²⁷ Örkény Antal: A magyar nemzettudat változása... i. m.

²²⁸ Ennek társadalmi háttérére jó példa a 2002 karácsonyán az Országház előtt tartott Szent Korona-eskü, ahol bemutatták és elénekelték a Trianon után

hogy mennyire volt jogos az SZDSZ ki nem mondott félelme egy mečiari politikai modelltól vagy a magyar államon belül elkezdődő etnikai disszimilációtól, nem tudhatjuk meg, mert a 2002-es tavaszi parlamenti választások elvágták ezt a folyamatot.

Ezt a szemléleti másságokból eredő vitát úgy is föl lehet fogni, mint a nemzetet lehatároltnak, állandónak (politikai vagy kulturális fogalomrendszerrel leírhatónak) tartó megközelítés vitáját a nemzetépítésből, a nacionalizmusból (mint a nemzeti érdekek érvényesítéséből) kiinduló szemlélettel. Ráadásul az utóbbi álláspont képviselői a határon túli magyar elitek ténykedését is a magyar kisebbségi nemzetépítés részeként értelmezték.²²⁹

Paradox módon erről azonban a státustörvény mellett érvelő politikusok és kormányzati szakértők – a kormányálláspontot támogató állásponttól – nem vettek tudomást, és bírálóikhoz hasonlóan a(z egységes) nemzetet mint egy konkrét, állandó valóságot értelmezték és nem a nacionalizmusra mint a nemzeti létformák sokszínű, különböző társadalmi alrendszerekben más-más módon megjelenítendő integrációs rendszerére helyezték a hangsúlyt. Itt az történt, hogy negligálták a nacionalizmus-tanulmányok utóbbi tíz évben megszületett magyar eredményeit. Ezeket az eredményeket a vitában fontos szerepet betöltő Kántor Zoltán, Bakk Miklós, Schöpflin György nem tudták érvényesíteni, azaz nem sikerült korszerű fogalmi (és szakpolitikai) kereteket a törvényszöveg köré kialakítani. Erre nem volt politikai fogadókészség.

6.4.2. A második tanulságos dilemma arra vonatkozik, hogy mennyiben van szó *szimbolikus gesztusról* és mennyiben ténylegesen a *magyarságpolitika új eszközrendszerének kialakításáról*? Segélyezés

írt Székely Himnuszt új versszakával együtt, amelyben már nem porlik, hanem ellenáll a szikla. Ez a mozgalom azóta is szélesedik.

²²⁹ Kántor Zoltán képviseli ezt az álláspontot a vitában. Több írása is erre a megközelítésre épül. Talán a legátfogóbban hozza ezt a szemléletet: Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio* 2000. 3. sz. 219–241. Lásd még: A státustörvény: nemzetpolitika vagy [a] kisebbségvédelem új megközelítése? *Magyar Kisebbség* 2002. 1. sz. 3–20.

folyik-e a határokon túlra vagy társadalmat építő támogatáspolitikára? A túlzott ígéretektől való óvakodás dominált Markó Béla megnyilatkozásaiban, Végel László pedig a segélyezésben a külmagyar világok premodern társadalomként történő konzerválását látta.²³⁰ Duray Miklós, Németh Zsolt és a határon túli magyar publicisztika megnyilatkozásaiban meghatározó elem volt a magyar állammal kialakítandó szimbolikus viszony kérdése. Nyolcvan éve először kerülnek a határon túli magyarok valamilyen intézményes (jog)viszonyba a magyar állammal. (Ha csak nem tekintjük ilyennek a tartózkodási engedélyeket, vízumügyeket.) A magyarországi gyakorlatias, éles szemű észrevételekre alapozó, a szimbolikus politizálást kárhóztató írások nem számoltak azzal, hogy abban a másik világban a szimbolikus lépések igazából valós tartalmakat hordoznak, magatartásmintákat alakítanak. Szerzőik azzal sem néztek szembe, hogy a szomszédos országok lakosságának politikai kultúrája más, mint Magyarországé, és ez vonatkozik az ott élő magyarságra is. Ami nem azt jelenti, hogy az utóbbiak politikai értékrendje teljesen azonos volna a többségi társadaloméval. De mindenképpen azonos társadalmi-gazdasági-habituális szerkezetek alakították azt, és a kisebbségi helyzet nem azt jelenti, hogy például a magyarságból automatikusan adódik egyfajta modern, euroatlanti, teljesítményelvű politikai kultúra. (Tíz év magyar kisebbségi pártpolitikái és a választási eredmények nyomán világos, hogy a határon túli magyarság döntően etnikai szavazóként viselkedik a választásokon. Az etnikai, nemzeti szimbólumok használata ma is a legfontosabb integráló erővel bíró eszközrendszer ebben a közegben.)

Ezt a dilemmát Székely István azzal oldotta föl, hogy a státustörvényt mint egy karácsonyfát mutatta be, amelyre idővel mindenfélét rá lehet aggatni.²³¹ Tehát a törvény egy lehetőség avagy keret egy építkezési folyamatban. Csakhogy ezt a kérdést, amely döntő-

²³⁰ Végel László: Bizalomerősítő válságtörvény. *Élet és Irodalom* 2002. 2. sz. 4., 8.

²³¹ Székely István az RMDSZ szakértőjeként vett részt az Országgyűlés Külügyi Bizottságának 2000. november 22-i ülésén, OGY KB JGYK 2002. 11. 22. 27–28.

en *társadalompolitikai*, közösségépítő munkát kíván, senki – legalábbis a publikációkban – nem gondolta végig következetesen.

6.4.3. A harmadik dilemma a törvény *megvalósításának kérdése* volt. Ennek is több szintje létezik: a szomszédos országokkal való egyeztetés kérdése; a nemzetközi szervezetekkel történő elfogadtatás; a határon túli magyar elitekkel folytatott egyeztetés.

A szomszédos országokkal folytatott egyeztetésről ma már okafogyott dolog vitatkozni. Szlovákia és Románia ma sem akarja a törvényt, és ez nem az egyeztetés hiányából, hanem a párhuzamos nemzetépítések során kialakult homogenizációs programokból adódik. A szomszédos országok lakosságának viszonyát a státustörvényhez különböző közvélemény-kutatások mérték, de azzal, hogy mit jelent ez a szomszédos országokban a magyarsággép vagy a Magyarországgép változása szempontjából, semmit sem tudunk.

A nemzetközi szervezetek, az EU/ET/EP és a nemzetközi közvélemény nem volt felkészítve a törvény fogadására. A Velencei Bizottság jegyzőkönyve körüli magyarországi viták nyilvánvalóvá tették, hogy a kilencvenes évek elején még működő érvelés: az európai kisebbségvédelmi normák számonkérése a szomszédos országokon – nem működik. Az is világossá vált, hogy az EU politikájában a stabilitás elvének és a konfliktusok kizárásának van prioritása.²³² A harmadik fontos tanulság, hogy a nemzeti érdekeket nem lehet pusztán saját nemzeti érveléssel alátámasztani, hanem csak egyetemesebb értékek szerint, mint nemzetközi folyamatok kezelésére alkalmas megoldásokat lehet érvényesíteni.

A határon túli politikai elitek a státustörvény körüli vitákban fölsorakoztak a törvény mögé. Megjelentek óvatosságra intő álláspontok, mint a Markó Béláé, vagy olyan nézőpont is, amely mérlegelte a státustörvény és a hazai fejlesztési lehetőségek nagyságrendjét (Bugár Béla, Zsombori Vilmos). Ennél differenciáltabb volt a ha-

²³² Ez a téma legátfogóbb elemzésének is a végső konklúziója: Georg Brunner: Az Európai Unió kisebbségpolitikája és a nemzetállami törvényhozás. *Magyar Jog* 2002. 3. sz. 135.

táron túli kulturális-szakértői elitek véleménye. Értékeléseik döntően a törvény jobbítása érdekében születtek, és a vélt vagy valós veszélyforrások tömkelegére hívták föl a figyelmet. Elgondolkodtató, hogy szakpolitikai feljegyzéseknek, előterjesztéseknek számító szövegeket sem a nyilvánosság előtt, sem az általam hozzáférhető előkészítő anyagokban nem találtam. Ehelyett esszéket, tudós okfejtéseket olvashatunk. Megdöbbentő volt számomra az *ÉS* vita-indítója Salat Leventétől, aki a státustörvényről egy hónappal azelőtt más kontextusban Romániában már megjelent, Hamvas Bélától a transzszilvanistákig sok okos dolgot megforgató esszéjét publikálta újra.²³³ A problémát a határon túli szakemberek általános „sorskérdésként” és sokkal kevésbé mint politikai-jogi-szociológiai problémát kezelték. Ez alól mindenképpen kivételnek tekintem Jarábik Balázs és Végel László publikációit.²³⁴

6.5. A viták és az alapidilemmák után az *eltakart kérdésekről* kell szólnom. Természetesen itt a szerző jelöli meg a témákat, amelyre úgy vállalkozik – kisebbségtörténettel foglalkozó tanárként –, mint a jövőt is a múltból látó ember.

6.5.1. Magyarország és a szomszédos országok viszonyrendszerét a *párhuzamos nemzetépítések* és az európai integráció rendszerében (is) lehet értelmezni.

Köztes-Európa történetét az utóbbi kétszáz évben a nagy birodalmak lebomlása és a kis népek nemzetté válása és államépítése határozta meg. Az első világháború előtt már világossá vált, hogy az európai társadalmakat a nacionalizmus képes szervezni (az bír integráló erővel). Nem mindegy azonban, hogy milyen állami keretek között alakul ki és milyen tartalmakat hordoz az adott társada-

²³³ Erdély státusa. *Élet és Irodalom* 2001. 46. sz. 5.

²³⁴ Végel László: Bizalomerősítő válságtörvény. *Élet és Irodalom* 2002. 2. sz. 4., 8., Jarábik a Center for Legal Analyses keretében végez folyamatos monitorizálást a kérdéskörben www.kalligram.sk.

lom által meghatározott nemzettudat (etnikus/honpolgári; diffúz/fókuszált; demokratikus/antidemokratikus tartalmak). Magyarország és mai szomszédainak viszonyát az utóbbi kétszáz évben ezek között a keretek között az egymást kizáró párhuzamos nemzetépítések határozták meg. Magyarország és a környező országok nemzetépítése között azonban van néhány lényeges történeti különbség.

Első: A magyar nemzetépítésnek 1848-tól kezdve a társadalom modernizációja mindig a kulcskérdése volt, a nemzeti függetlenség mellett. Magyarország 1848 előtt és különösen 1867 után saját államisággal rendelkezett. Ezt a szomszédos etnikumok nemzetépítésük során épp a magyar állammal szemben teremtették meg.²³⁵ A szlovák, szerb, horvát, szlovén, román, ukrán nemzetépítésben az önálló államiság megteremtése és stabilizálása volt a kulcskérdés szinte a kilencvenes évek közepéig, és a belső modernizációs mozgalmak jóval erőteljesebbek voltak a magyar hagyományoknál.

Második: 1956, az SZKP XX. Kongresszusa után a szocialista világrendszer legitimációs tartalékai meggyöngyültek, a pártelitekben új nemzedék jelent meg, a KGST integráció a különérdekek konfliktussorozatát hozta. Megindult a szocialista országok szétfejlődése. De nem pusztán a gazdasági-társadalmi adottságok különbözősége, hanem a – két ország kivételével – mindenhol megjelenő új legitimációs eszközök miatt is. Ez a nemzeti függetlenség eszméjének, kiváltképpen a nemzeti szimbólumok alkalmazásának erősödése az uralkodó rezsimok eszköztárában.²³⁶ Ugyanez a szocialista

²³⁵ Ezek a „nagy nemzedékek”: 1848 liberális nemzedéke, a XX. század köre, a népi írók, a rendszerváltást előkészítő csoportok egyaránt társadalomépítő modernizációs programokban gondolkodtak.

²³⁶ Ebből a szempontból kivételnek tekinthető Magyarország 1956, és az NDK az NSZK és a Harmadik Birodalom miatt. További kivétel a titói Jugoszlávia, ahol a kisebbségpolitikában nem a hagyományos kelet-európai diszkriminációs modellt, hanem a nemzeti eliteket integráló, de a vertikális nemzeti szerveződést megakadályozó politikát alkalmazták. Az 1974-es alkotmányreformmal azonban a politikai pluralizáció továbbvitele helyett a köztársasági hatalmi jogosítványok leosztásával próbálták a rendszert modernizálni. Ezt a belső szétfejlődést, amely a köztársaságokban nemzeti összefűződéssel járt, a belgrádi szerb centrum hosszú távon nem tudta kezelni.

rendszer keretei között a mindenhol másként kialakult homogenizációs politikák ideológiájaként is szolgált, s a két világború közti magyarságpolitikai célokhoz való visszatéréshez vezetett.²³⁷ Ugyanakkor a nyolcvanas évek végére kialakul egy olyan, a magyar kultúrán belül általánossá vált felfogás, hogy a szomszédos népek nacionalizmusa magyarellenességre épül, kizárólagosságra törő, nehezen változó történeti örökség. Ez az etnocentrikus nacionalizmus a kilencvenes évek első felében meg is erősödött, és ma, bár a szakma regisztrálja az esetleges változásokat²³⁸, sokan továbbra is „megoldhatatlanként” kezelik a kérdést.

Harmadik: 1989 után minden szomszédos országban – különösen ahol új államot kell teremteni – a homogenizációs, egységes nemzetállami stratégia működik. Ez azonban elvi szinten ellentétes az euroatlanti integrációval (a regionalizmus és a szubszidaritás elvének érvényesülése miatt), amely a kilencvenes évek közepétől ezekben az országokban megjelent mint külpolitikai prioritás. S a magyarságpolitikában az integratív eszközöket hozta előtérbe. Ehhez képest Magyarország etnikailag jóval egységesebb, a politikai közösséget tekintve is integráltabb; itt már a nemzeti legitimitáció helyett sokkal inkább a demokratikus legitimitáció a meghatározó.²³⁹

A paradoxonok itt kezdődnek: Magyarország a határon túli magyarság miatt érdekelt a régiók és kultúrák Európájának megteremtésében. Az Európai Unió nem létező nemzetiségpolitikáját két irányelv: a megkülönböztetés tiltása és a status quónak konfliktust megelőzendő őrzése határozza meg. Ez azonban a mi esetünkben azon

²³⁷ Erről lásd Duray Miklós: *Kutyaszorító*. Püski, New York, 1983, 199.; (Lázár György, Tóth Sándor): *Jelentés Erdélyből II.* (1987), Malakoff, Párizs, 1990, 191.

²³⁸ *Szlovákok az európai történelemben*. Szerk. Molnár Imre, TLA, Bp., 1994, 123.; *Román eszmetörténet 1866–1945*. Vál. Pászka Imre, Aetas–Századvég, Szeged–Budapest, 1994, 376.

²³⁹ Ez legplasztikusabban a parlamenti választási kampányok témáiban ragadható meg. Miközben Magyarországon már szakkérdések vannak a közép-pontban, addig Szlovákiában, Romániában, Szerbiában a „nemzeti sorskérdések” állnak a viták centrumában.

államoknak kedvez, amelyek a szuverenitásfölfogásuk alapján politikai közösségüket egy-egy (nyolcvan éve sikeres) centralizációs, államközpontú, homogenizációs projekttel építik és nem az önkormányzatiság elvére, nem az egyéni identitásválasztás szabadságának biztosítására, a nemzeti pluralizmusra alapozzák.

A *negyedik* jelentős különbség Magyarország és a szomszédos országok politikai elitjeinek nemzetépítő munkája között az, hogy az utóbbiakban a posztkommunista eliteken belül a kilencvenes évek első felében a nemzetinek tételezett érdekeket és retorikát megjelenítő személyek és reformcsoportok váltak meghatározóvá.²⁴⁰ Magyarországon az MSZMP-n, illetve az MSZP-n belül népi-nemzetinek tekinthető csoport a nemzeti érdekeket a társadalmi modernizációval, előbb a semlegességgel, majd az európai integrációval együtt jelenítette meg. Már emiatt is nehéz bármiféle összehasonlítás. Magyarországon ez a csoport a párt technokrata-közgazdász elitjénél számbelileg és politikai súlyát tekintve is jóval gyöngébb volt, és nem tudott meghatározó erővé válni a párton belül. Mindez konzerválta a korábbi helyzetet, amelyben a magyar baloldal számára nem volt törzstéma a magyarságpolitika, és ma sem ért az ehhez kapcsolódó eszközrendszer használatához. Tehát kívülről nézve – a kedvezménytörvény megszavazása ellenére – úgy tűnik, hogy a magyarságpolitikai kérdésekben Magyarországon a jobb- és baloldali kormányok politikája között nagyobb különbség van, mint a környező országok politikai elitjei körében. Ez azonban nem a szakpolitikai alapelvekből következik – amint majd később be is bizonyítom –, hanem abból, hogy ez a terület is a politikai nézetkülönbségek természetes harci terepe. Bár itt egy spirális fejlődést tapasztalhatunk. Ennek egyik eleme, hogy a mindenkori ellenzék eddig mindig ráígért a kormányra, ha a határon túli magyarság támogatásáról volt szó.²⁴¹ A másik pedig az, hogy a jobboldali kormányok

²⁴⁰ Pontosabban folyamatosan jelen voltak ezek a tendenciák. Csak 1989 előtt ez a Husák, Ceaușescu, Milosević meghatározta rendszerekben szocialista frazeológiával került a nyilvánosság elé.

²⁴¹ Lásd az SZDSZ oktatáspolitikai ígéretét a határon túli tanárok fizetésével kapcsolatban 2001 őszén. Az Orbán–Nastase paktum kapcsán a munkavál-

nemzetközi konfliktusokkal járó magyarságpolitikai kezdeményezéseit a baloldali kormányok „visszafelé” kezelték – a szimbolikus játzmákat tekintve mindenképp –, de a támogatásokat és a kisebbségvédelmi kereteket – a kormány teherbíró képességéhez mérten – megőrizték vagy szélesítették.

6.5.2. Ha a státus/kedvezménytörvény vitáit összehasonlítjuk egy gazdaságpolitikai vagy egy szociálpolitikai (pl. a nyugdíjtörvénnyel kapcsolatos) vitával, vagy akár a magyarországi romakérdés kezeléséről szóló polémiaikkal, azt tapasztaljuk, hogy *a tárgyalat problémánkat sokkal kevésbé helyezik el politológiai, szociológiai kontextusokban*, mint azokat a kérdéseket, amelyeknek már kialakultak a szakmai fogalmi keretei („a dramaturgia”). Erre jó példa Kántor Zoltán több írása, amelyekben a MÁÉRT által kezdeményezett koncepcióalakítási folyamatot mutatja be. De azt már nem vizsgálja, hogy mi történt az előkészítő üléseken, a MÁÉRT szakbizottságokban, ki milyen különvélemények után mit fogadott el stb.²⁴² A politikai döntési folyamatot mint egy-egy kinyilatkoztatást írja le. Némi rosszindulattal a „Központi Bizottság”-osdihoz hasonlíthatnám ezt a jelenséget. Például vizsgálta már valaki, hogy hol is volt a törvény kidolgozásának agytrösztje? A Külügyminisztérium Stratégiai Tervezési Főosztályán? A HTMH Elemző Osztályán? Mi volt Lőrincz Csaba és Jakab András szerepe? Milyen volt az egyeztetések során a NKÖM, az OM és a KÜM viszonya? A kedvezménytörvény kapcsán született kormányzati anyag mennyiségét nézve kiderül, hogy ez ösztövérebb és sokkal inkább propagandajellegű, mint a magyarországi kisebbségi önkormányzati törvénnyel kapcsolatos iratanyag. Azt is tapasztaltam, hogy döntően a Bauer Tamás interpellációira adott válaszokból áll, illetve

lálás ügyében szintén a határon túli magyarság féltése jött elő az alapvetően magyarországi közegnek szóló kommunikációban.

²⁴² Kántor Zoltán vitaindítója a *Magyar Kisebbség* 2002. 1. számában. Elgondolkodtató, hogy jó néhány sajtóelemzés készült a státustörvény vitájáról, de a parlamenti vitákat és a bizottsági üléseken elhangzottakat senki nem dolgozta fel.

azokra épül.²⁴³ Ugyanígy a határon túli politikai elitekkel kapcsolatban a belső törésvonalak vagy a magánérdekeltségek oknyomozása, a magyarországi támogatások fölhasználásának, hatékonyságának vizsgálata szinte ismeretlen, vagy ha születnek ilyen szövegek, azonnal pártoskodó gellert is kapnak a szűk kisebbségpolitikai közegeben. Banalitás, de nem árt rögzíteni a tanulságot: a nemzet ügyében csak akkor járhatunk el tárgyilagosan, ha legalább úgy kezeljük, mint a társadalom vagy a gazdaság más részproblémáit.

6.5.3. Már többször is utaltam a nyilvánosság előtt arról zajló pártpolitikai küzdelemre, hogy volt-e egyeztetés a törvény ügyében a szomszédos országokkal vagy sem. Technikai szinten, a törvény létrehozása és alkalmazása szempontjából az a véleményem, hogy ha a szomszédokkal való egyeztetéstől teszik függővé az ügyet, még ma sem lenne meg a törvény. De történeti értelemben számomra nem ez a kulcskérdés. Sokkal fontosabb az, hogy *miként látjuk magunkat és miként néznek ránk a Kárpát-medencében?* A kilencvenes években a szomszédos országok közvéleményében elkezdődött a „gőgös magyar” sztereotípiájának leépülése. A Magyarországra látogató szomszéd már nemcsak a fogyasztási cikkek bőségét, hanem a vállalkozások sokaságát, a bővülő tisztességes szolgáltatásokat, egy teljesítményekre építő társadalmat látott. Tapasztalataim szerint a magyarországi és a romániai, szlovákiai egyetemisták között az a legnagyobb különbség, hogy az utóbbiak még mindig számítanak egy külső pontra életük alakulása szempontjából, míg a magyarországiak már tisztában vannak azzal, hogy karrierépítésük döntő módon a teljesítményeiktől függ. Ezt a szomszédos országok társadalmára is érvényesnek tartom, beleértve az ott élő magyarokat is.

A térséget nem a politika, a média vagy épp a (nemzeti) kultúra integrálja a leggyorsabban és a legmélyebben, hanem a fogyasztás. S ebben a budapesti szélesedő középrétegek mintáinak fontos sze-

²⁴³ Ugyanis ő volt a parlamentben a kormány legfőbb vitapartnere, és kérdéseire, interpellációira, publicisztikájára reagálni kellett, amely elindította a hivatali mechanizmusokat.

repe van az egész térségre nézve. Ennek a dinamikus, modern, működő országnak a képét azonban zavarossá teszik a tájékoztatatlanság miatt még mindig kijátszható félelmi komplexusok. Ilyen volt a státustörvény körül kialakult vita is. Ezt a konfliktust lehetett volna másként kezelni, de nem lehetett megspórolni. Az igazi hibát ott követte/követi el a kormányzat, hogy az adott országok közvéleményét nem tájékoztatja saját álláspontja háttéréről. *A magyar kormányzatoknak nincs tájékoztatási, kulturális programja a szomszédos országok vonatkozásában.* Gesztusokról van szó: egy honlap, ahol az adott ország bármely polgára anyanyelvén szerezhetne információkat Magyarországról. Nincsenek a szomszédos országok nyelvein kiadott tájékoztatók sem a határállomásokon, sem a turisztikai irodákban stb. Szinte szamizdatnak számítanak a szomszédos népek számára kiadott speciális magyar nyelvkönyvek, úti szótárak. A kulturális intézetekben nincsenek programszerűen menedzselte fordítói programok, hiányzik az aktuális magyarországi anyagok közvetítése. Erre nem is állnak rendelkezésre külön források. Válasz nélküli kérdés: megtesz-e Magyarország mindent azért, hogy reális kép alakulhasson ki róla a szomszédos országokban, hogy megértsék szándékait, hogy ne lehessen félremagyarázni a történéseket?

6.5.4. A törvény előkészítése során a kormányzat a *szakmai megalapozást* elsősorban abban látta, hogy a magyar kezdeményezést össze kell hasonlítani más országok hasonló törvényeivel. Ebben aztán lényegében ki is merült a dolog. Nem került sor egy szélesebb körű szakmai tematizálásra. Egyrészt a világjelenségnek tekintett diaszpóra-migráció diskurzusban, másrészt a már említett veszfáliai-posztmodern állammodell-vitatás európai uniós összefüggésrendszerében. A kidolgozás során nem tartottak érdemi hazai és nemzetközi szakmai konferenciákat, ahol ha nem is szövegeztek volna módosító javaslatokat, de legalább kidolgozhatták volna a válasz-érvrendszert, és amelynek révén Magyarországról lehetett volna ellenőrizni a vita menetét.²⁴⁴ A hazai szakmai megbeszélésekre

²⁴⁴ Jellemző, hogy Nástase román miniszterelnök munkatársaival külön köte-

már csak a törvényszöveg kidolgozása után került sor, ahol vagy a KÜM és a HTMH alacsonyabb beosztású képviselői vettek részt, vagy olyan újabb szövegváltozatokra hivatkoztak, amelyeket a résztvevők nem ismertek.²⁴⁵ A törvény körüli egyeztetéseket egy olyan, kevés közigazgatási tapasztalattal, jogi-kodifikációs ismeretekkel pedig egyáltalán nem rendelkező csoport kezdte el, amelyből nem tudott kinőni az a szakértő személyiség, aki a (párt)politikai aktuális ötleteknek (a szakmai hatékonyságot megvédve) ellen tudott volna állni.²⁴⁶ (A kisebbségi önkormányzati törvény megalkotása során Bíró Gáspár töltött be nagyon fontos szakpolitikai szerepet. Ezt töltötte volna be a státustörvény esetében Lőrincz Csaba, de a jogi kodifikációs munka elsősorban a teljesen más területről – az Alkotmánybíróságtól a HTMH-ba – érkezett Jakab András feladata volt.)

A törvényszöveg hazai jogi elemzései (Majtényi Balázs és Tóth Judit tanulmányai) is azt bizonyítják, hogy minden döntő kérdésben a *politikai*, és nem a *szakmai logika* volt a meghatározó.²⁴⁷ Ez a szakmai előkészítés világossá tette, hogy a „nemzet ügye” társadalomilag adott helyzetekben gyökerezik, s épp emiatt ma Budapesten a mindenkori politikai akaratok függvénye.

6.5.5. A törvény körüli vitákban egymás mellett és egymással szemben is sokszor használták a *kisebbségvédelem* és a *nemzetpolitika*

tet publikált angolul a státustörvény kapcsán: Adrian Năstase – Raluca Miga-Beșteleiu – Bogdan Aurescu – Irina Donciu: *Protecting Minorities in the Future Europe*. Monitorul Oficial, 2002, 271. A magyarországi szakértők angol nyelvű összeállítását sem a választások előtti, sem az azt követő kormányzati apparátus nem támogatta.

²⁴⁵ Ezt a „van másik!” technikát elsősorban Szabó Tibor, a HTMH elnöke használta. De ezzel ki is került a témát kommunikáló politikusok első köréből.

²⁴⁶ A csoport tagjai döntően a KÜM Stratégiai és Tervezési Főosztályának munkatársai voltak: Lőrincz Csaba, Szesztay Ádám, Grüber Károly, Csudai Balázs, illetve később a HTMH-ból Gál Kinga.

²⁴⁷ Tóth Judit: Sem nemzetpolitika, sem kisebbségvédelem. *Magyar Kisebbség* 2002. 1. sz. 103–112.; Majtényi Balázs: A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény vitás jogi kérdései. *Magyar Kisebbség* 2002. 1. sz. 74–79.

kifejezéseket. A következőkben *e fogalmak használatának szemléleti következményeiről* szólok.

A *kisebbségvédelem* kifejezés az első világháború után honosodott meg Magyarországon. Elsősorban a Párizs környéki békerendszerhez kapcsolódó kisebbségvédelmi szerződések, illetve az ezek betartásának ellenőrzésére kijelölt intézményhez, a Nemzetek Szövetségéhez benyújtott panaszok révén. A magyar kisebbségi jog szakértői egyrészt arra törekedtek, hogy ezen jogok előzményeit visszamenőleg is föltárják (s azon belül a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség úttörő szerepét a vallásszabadság biztosítása terén). Valamint nyilvánvalóvá akarták tenni, hogy a szomszédos országok a békeszerződésekhez kapcsolódó kisebbségvédelmi szerződéseket nem tartották be. Majd a harmincas évektől a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi mechanizmusainak hatástalanságát állították a középpontba, az évtized második felében pedig már a békeszerződések lehetséges újratárgyalására készítették az érvanyagot.²⁴⁸

Az első és a második bécsi döntés után a kisebbségvédelem helyett a régi/új nem magyar népesség vonatkozásában a magyar szakemberek írásaiban nem kisebbségvédelemről esik szó, inkább a *nemzetiségpolitika* kifejezést használják. Az első világháború utáni kisebbségvédelmi normák feledésbe merültek, és ők alapvetően az 1868-as nemzetiségi törvény nyelvhasználati jogainak továbbfejlesztésén gondolkodtak.²⁴⁹

A második világháborút követően a magyar diplomácia minimális tervei között szerepelt egy kisebbség(védelmi) kódex elfogadtatása. De abban a légkörben, amikor a német és a magyar kisebbség kollektív bűnösnek tekintették a háborúért (mint ötödik hadoszlo-

²⁴⁸ Baranyai Zoltán, Balogh Arthur, Búza László, Faluhelyi Ferenc, Flachbarth Ernő, Mikó Imre munkássága tartozik ebbe a körbe.

²⁴⁹ Ezt a szemléletet foglalja össze: Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Stádium, Budapest, 1940, 30. A dokumentumot újraközölte Ablonczy Balázs az általa szerkesztett kötetben – Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Osiris, Bp., 2000, 395–414. Lásd még: Rónai András: *A nemzetiségi kérdés*. Országos Szociálpolitikai Intézet, A Munkákadémia Könyvtára, Budapest, 1942. /Fórum-sorozat 1./ 22.

pokat), ez nem járhatott sikerrel.²⁵⁰ Ezt követően, mivel a szocialista világrendszeren belül a kisebbségek ügyét belügyként kezelték, a kisebbségvédelem kifejezés használata évtizedekre eltűnt. Majd a hetvenes évek második felétől a helsinki folyamat, az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának 1969-es, az MSZMP PB 1976-os állásfoglalása és az ENSZ fogalmi vitáinak révén (Capotortijelentés) újra megjelenik a kifejezés a tudományos életben.²⁵¹ Természetesen ennek háttérében a romániai és a szlovákiai magyar kisebbséget érintő intézmény-leépítési folyamatok, illetve az ottani magyar értelmiség magyarországi kapcsolatépítése és figyelemfelhívása, segítségkérése álltak. A nyolcvanas évek első felétől kezdve egyre jobban önállósodó magyar külpolitika a nyugati gazdasági kapcsolatok mellett a kisebbségi/nemzetiségi problémákra szakosodott a nemzetközi fórumokon. 1986-tól pedig nyíltan is vállalta ezt a feladatkört.²⁵²

A kilencvenes évek első felében előbb az európai kisebbségvédelmi elvek, modellek átvételén, majd a kisebbségi autonómiák közép-európai kiépítésén volt a hangsúly. A Szlovákiával és a Romániával kötendő alapszerződések vitáiban már egyfajta védhatalmi státusra is törekedett a magyar politika. Arról, hogy elérte-e Magyarország ezt a védhatalmi pozíciót, megoszlanak a vélemények.²⁵³

A státustörvény ennél mélyebben avatkozik a határon túli magyarság viszonyaiba. Előkészítői társadalmi folyamatokat (asszimiláció, migráció, az iskolázottsági szint csökkenése) akarnak fékezni, illetve megfordítani. Ezt azonban pusztán a hagyományos módon értelmezett kisebbségvédelemmel (mint amilyen a külső jogi,

²⁵⁰ Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*. Héttorony, Bp., 1994, 237.

²⁵¹ Joó Rudolf: Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a nemzeti kisebbségek védelme. *Külpolitika* 1976. 4. sz. 60–73.

²⁵² Határkönek számítanak az *Erdély története* megjelentetése és a romániai magyarok kitelepülési, menekülési hullámai, illetve a pártvezetés ezekhez való viszonya (1986–1987).

²⁵³ Tabajdi Csaba több helyen is elértnek tekinti a védhatalmi státust: Uő: A kedvezménytörvény 1989-ben kezdődött a kisebbségi rendszerváltás folyamatában. *Magyar Kisebbség* 2002. 1. sz. 89.

politikai szervezetek számonkérése és elvárások megfogalmazása) az eddigi tapasztalatok szerint még abban az esetben sem lehet elérni, ha az állam kedvező megkülönböztetést („pozitív diszkriminációt”) alkalmaz. Ez csak akkor működik, ha társadalompolitikai programként az adott kisebbségi társadalom belső fejlődési logikáját követő közösségi modernizációval jár együtt. Tehát a kisebbségvédelem jogi, érdekvédelmi, politikai oldala mellett a társadalomépítést is integrálni kell a fogalomba. Erre a kilencvenes években előbb a határon túli intézményszervezésben, majd az évtized közepén a budapesti magyarságpolitikában is sor került, de mindig alárendelődött a meghatározó politikai logikáknak (az aktuális alkuk rendszerének).

Az általam használt magyarságpolitika kifejezés a kisebbségvédelemnek nem szinonimája, hisz a többségi, asszimilációs stratégiák is beletartoznak a fogalomkörbe. De maga a fogalom inkább a kisebbségvédelemhez kötődik, mint az elsősorban politikai programszövegekben megjelenő nemzetpolitika szóhoz, amelynek használata éppen a státustörvény-diskurzusok nyomán napjainkra általánossá kezd válni. A két kifejezés használata (nemzetpolitika és magyarságpolitika) alapján már nem lehet tagolni a jobb- és baloldalt, hiszen az MSZP politikusai is egyre gyakrabban használják az előbbi kifejezést.²⁵⁴

A *nemzetpolitika* kifejezést a XIX. század második felében a későbbi „nemzetiségpolitika” szó értelmében használták. Majd a XX. század tízes éveiben változik a jelentéstartalom; a vegyes nemzetiségű, illetve az elmaradott magyarlakta területeken (Székelyföld) a magyar elem megerősítését szolgáló nyomásgyakorló csoportok ideológiájában a „saját faj” megerősítésére szolgáló politika jelzésére használták. Az első világháború után a Tisza képviselte liberális (nemzetiség)politikát mintának és folytatandónak tekintő Jakabffy Elemér huszonegy éven át (1922–1942) *Magyar Kisebbség* címmel kéthetente megjelenő lapjának a „nemzetpolitikai szemle” alcímet adta. Itt már a korabeli „nemzetkisebbség” fogalommal szemben – amely logikus lett volna a lap tartalmát illetően – a nemzetpolitika

²⁵⁴ Tabajdi Csaba és Gyurcsány Ferenc rendszeresen.

kifejezés a nemzeti egységre (az összmagyar vonatkozásra) utalt. Annál is inkább, mert az összes határon túli magyar kisebbségek lapja akart lenni, és ezt a szándékát idegen nyelvű kiadásainak szerkesztése még jobban képviselte.²⁵⁵

E folyóirat szerzői között néhány olyan szerzőt is találunk (Asztalos Miklós, Nagy Iván), akik Budapesten tevékeny részesei és vezetői a magát „háborús nemzedék”-nek nevező reformkonzervatív mozgalom egyik intézményének, az 1926-ban alapított Magyar Nemzetpolitikai Társaságnak. Programjukban a magyar közélet és társadalom teljes revíziója szerepel, és ennek megvalósítása érdekében a szaktudást és a pártpolitika fölött álló szerepüket hangsúlyozták.²⁵⁶ A Gömbös-kormány nemzeti munkatervéről 1932-ben vitát szerveztek, amelyben felkért munkatársaik minden egyes alrendszerrel kifejtették a véleményüket. A békeszerződés revíziójával kapcsolatban a propaganda modernizálását és társadalmiasítását, valamint – a trianoni sérelmeknek a nemzetközi jogi kereteken belüli orvoslására – nemzetközi jogi és kisebbségi intézet létrehozását javasolták.²⁵⁷ Druckner György jogi szakértő ebben a kérdésben a kormányprogramot elmarasztalta, mert nem tartotta elegendőnek, hogy Magyarország ne zárkózzék el a dunai államok együttműködésétől, hanem azt „mint ebből a helyzetből való egyetlen kivezető utat, tevőlegesen, minden hátsó gondolat félretevésével mozdítsa elő”.²⁵⁸ Új, konkrétan a térségre koncentrááló gazdaságpolitikát és a közvélemény felvilágosítását javasolta. Nagy Iván kisebbségi szakértő a nemzetiségi jogok terén a határon túli magyar iskolák és egyházak, egyesületek társadalmi úton történő fokozott támogatása mellett érvelt. A magyar vállalatoknak megrendeléseket és hitelnýj-

²⁵⁵ A folyóirat repertóriumát Kazai Magdolna állította össze. Monografikus feldolgozását adja: Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 1992, 120.

²⁵⁶ *Kik vagyunk és mit akarunk?* Új Élet, Bp., 1932. 1–11.

²⁵⁷ *Hogyan lehetne megvalósítani a nemzeti munkatervet? A Magyar Nemzetpolitikai Társaság vitaanyaga a nemzeti munkatervről*. Magyar Nemzetpolitikai Társaság, Bp, 1932, 31.

²⁵⁸ Uo. 33.

tást, a népipari és népművészeti termékeknek felvevőpiacot kért. Fontosnak tartotta a szomszédos országokkal folytatott idegenforgalom föllendítését is. A kisebbségi panaszjogok reformját és egy kisebbségi intézet fölállítását is szorgalmazta. A magyarországi nemzetiségeknek az anyanyelvi elemi oktatást és a kulturális autonómia megvalósítását látta a legfontosabbaknak. Harmadrészt a revízió megvalósulása utáni Új-Hungáriában pedig a nemzetiségi autonómiák rendszerének kidolgozását tartotta kívánatosnak.²⁵⁹ Ebben a szerveződésben a fogalom nem pusztán külpolitikai, hanem társadalompolitikai értelmet nyert. A külpolitikai kérdésnek tekinthető ügyekben, mint a határon túli magyarok problémája is, a társadalmi, gazdasági reformot tartották a megfelelő eszköznek a Társaság tagjai. Ugyanezt a társadalompolitikai tartalmat hordozta a kolozsvári Hitel c. folyóirat is, amely – a Magyar Kisebbséghez hasonlóan – alcímeken Nemzetpolitikai szemle volt.

Közvetlenül a második világháború előtt a nemzetpolitika szó mögöttes tartalmában már ott volt a németellenesség, a nemzeti érdekek fokozott védelme. A Teleki híveit tömörítő illegális, szélesebb befolyás nélküli Nemzetpolitikai Szolgálat tevékenysége is ezt jelezte.²⁶⁰

A második világháború után az önálló magyar külpolitika megszűntével a fogalom használata is eltűnt. A nyolcvanas évek első felében a Moszkvából hazatért, a Brezsnyev-korszak végének pangását kiismerő és a szélesebb politikai mozgástérben gondolkodó Szűrös Mátyás körüli csoport 1981–1983-tól a nemzeti érdekek erőteljesebb megjelenítésére törekedett. Az ide tartozó Tabajdi Csaba a rendszerváltás előestéjén, 1988–1989-ben kezdi el használni a *nemzetreform* kifejezést. Azonban a magyar rendszerváltás döntően alkotmányos, politológiai, közgazdasági közbeszédben zajlott le, és a *nemzet*hez kapcsolódó kifejezésrendszer (szimbólumhasználat, metaforikus fogalmazás) csak másodlagos volt. (Talán ezért

²⁵⁹ Uo. 34.

²⁶⁰ Hámosi Péter: Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására. A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története, 1938–1941. *Századok* 1997. 2. sz. 353–382.

is volt oly meglepő és „sokat” mondó később Antall József megfogalmazása a „lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöké”-ről.)

A nemzetpolitika kifejezés a magyarországi kisebbségi törvény körüli vitákban merült föl újra. Bíró Gáspár az *identitáspolitika* megnevezéseként használta. („Nézetünk szerint egy állam nemzetpolitikája akkor demokratikus és liberális – ez utóbbi fogalom hagyományos értelmében –, ha a nemzeti, etnikai vagy nyelvi identitás szabad megválasztásának elvéből indul ki.”²⁶¹) Bíró szerint „a magyar állam tevékenységét a nemzetpolitika terén alapvetően két tényező befolyásolja, illetve korlátozza: az egyik a törvények és az állami kompetenciák területéhez kötött hatályossága, a másik az emberi jogok és az állampolgári szabadságok tiszteletben tartása”.²⁶² A magyar (nemzeti) társadalom számára két kulcsfontosságú etnikai kérdést (a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek ügyét és a határon túli magyarság problémáját) egy alapelv képviselőjéhez, az identitásválasztás szabadságát biztosító nemzeti pluralizmushoz kötötte.

Három évvel később, 1995-ben Duray Miklós már más értelemben, a magyarországi kormány és a Magyarországon kívül élő magyarság intézményes kapcsolatát megteremtő politika megnevezésére használta a kifejezést.²⁶³

Újabb három év múlva Lőrincz Csaba, a FIDESZ kisebbségi szakértője hasonló, de szélesebb értelemben használta: a nemzeti érdek fogalmának megközelítéséhez vezette be a nemzetpolitika terminusát: „A magyar nemzetpolitika végső soron a magyar állam és a magyar nemzet határainak meg nem feleléséből fakadó problémákra keres megoldásokat. Célja a magyar állam és a magyar nemzet – esetleg eltérő – érdekeinek összehangolása és ezen együttes érdekek képviselése. A nemzetpolitika magában foglalja a) Magyarországon és a határon túli magyarok viszonyának alakítását (»magyar–

²⁶¹ A nemzeti pluralizmusról. *Magyarság és Európa*, 1992. Kötetben: Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Osiris–Századvég, Bp., 1995, 125.

²⁶² Uo. 126.

²⁶³ Az egyetlen demokratikus kibontakozási lehetőség az önkormányzatok megerősödése. In *Változások küszöbén*. i. m. 189.

magyar« kapcsolatok); b) a magyar állammal szomszédos államok többségi nemzeteivel fenntartott viszony alakítását azokban a kérdésekben, melyek az államaikban élő magyar kisebbségi közösségek helyzetével, sorsával, érdekeivel függenek össze; c) a nemzeti érdek – azaz a Magyar Köztársaság és a határon túli magyarok együttes érdekeinek – képviselését a külpolitikában, különösen Magyarország euroatlanti csatlakozási folyamata során. A nemzetpolitika fogalma tehát felfogásom szerint az az általános keret, melyben értelmezhetővé válik a nemzeti érdek anélkül, hogy utóbbi konkrét meghatározására a fogalmi szinten sor kerülne.”²⁶⁴ Ez a szabatos definíció a státustörvény körüli kormányzati munka kiindulópontja. Itt a nemzeti érdek külpolitikai kontextusban jelenik meg. A nemzetpolitika a határon túli magyarok kérdését mint elsődlegesen jogi és politikai kérdést kezeli. De nem világos, hogy a magyarországi társadalmi alrendszerek gondja-baja, az itthoni társadalomépítés hova kerül. (Pl. a lakótelepek pauperizálódásának megakadályozása vajon nem nemzeti érdek?) Az ellenben egyértelmű, ha nincs is kimondva, hogy a szomszédsági kapcsolatok nem kisebbségi tárgyú kérdéseivel szemben a külmagyar problematika prioritást élvez. Végezetül ez a felfogás sem épít magára a magát külön entitásként meghatározó kisebbségi magyar közegre. Jól tudjuk, hogy a két, nyolcvan éve jelen levő kulcskérdés, az adott országon belüli magyar társadalmi-politikai integráció és a modernizáció mikéntje – egyénileg vagy kollektíve megy-e végbe, közösségi szinten asszimilációval és elszegényedéssel végződik-e? – a politikai akaraton túl ma már döntően attól függ, hogy milyen az adott magyar közösség munkaerőpiaci pozíciója.

Ezt azonban csak társadalompolitikai programokon keresztül lehetséges befolyásolni. A kisebbségvédelem és nemzetpolitika kifejezéseink jelentéstartalma ma nem hordoz ilyen értelmezést.

²⁶⁴ Nemzeti érdekek érvényesítése Magyarország csatlakozása során az euroatlanti államok közösségéhez. Kézirat, TLA Kv. 2379/98. Ue. megjelent a Kántor Zoltán szerkesztette *Státustörvény* című dokumentumkötetben. Az idézett fogalmi meghatározás az utolsó mondat kivételével megjelent a FIDESZ-vezérkar közös kötetének szerzői előszavában is: *Nemzetpolitika '88–'98.* i. m. 17.

Az előbbi néhány mondat önkényes kijelentésnek is minősíthető, ha nem fogadjuk el a munkaerőpiac és az önálló nemzetkisebbségi közösség szerveződésének fontosságát. A következőkben a törvényt kezdeményezők szempontjai szerint vetem fel a kérdést. Orbán Viktor a MÁÉRT harmadik ülésén (2001. március) a nemzetstratégia három kulcskérdéseként a demográfiai problémát (a magyarság asszimilációja, illetve áttelepülése Magyarországra), az oktatás kérdését, továbbá a hitélet és a kultúra támogatását jelölte meg. Majd külön szolt a gazdaságról, s azon belül is a magyarországi munkaerőhiányról és az ezzel kapcsolatos dilemmáról is.²⁶⁵ Ha elfogadjuk, hogy az *emberek nem hazafiságból élnek valahol*, hanem mert ott tudják mobilitásukat kiélni, életpályájukat megvalósítani, vagy mert nem tudnak eljönni: ha szembenézünk azzal, hogy *egy közösséghez való kötődést alapvetően a közösség kollektív életének intenzitása határozza meg*,²⁶⁶ és ha egy hosszabb folyamatban akarjuk elhelyezni, hogy mi is történik a határon túli magyarokkal, akkor

²⁶⁵ Orbán Viktor: „... Ennek a tanácskozásnak azt érdemes tudnia, hogy a magyar gazdaság munkaerő-tartalékai kimerültek. Szükségünk van tehát a határon túli magyarok magyarországi munkavállalására. [...] A kérdés csak az, hogy miközben a magyar közvélemény a munkanélküliséget tartja a legfontosabb problémának – függetlenül egyébként attól, hogy a munkanélküliség 6% körül van, és a következő évben talán még 5% szintjére is le fog süllyedni –, ilyen kommunikációs és érzékelési közegben miként lehet ezt a problémát okosan szabályozva megoldani. Egyrészt ugyanis érdeke a határon túli magyaroknak, hogy itt munkát vállalhassanak, másrészt pedig – mint mondtam – most már nekünk is ez az érdekünk. A kormányprogramnak az a kiindulópontja, hogy mi nem tehetetlenek tekintjük a határon túli magyarokat, hanem mozgósítható erőforrásnak, éppen itt jelentkezik legközvetlenebb, mondhatni legbrutálisabb gazdasági formájában.” Magánfeljegyzés. Ez a beszéd megjelent a HTMH Observer külön kiadásában is, de nem volt alkalmam a szövegváltozatok összevetésére.

²⁶⁶ Itt Bibó István Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem c. tanulmányának az alkatra és az asszimilációra vonatkozó megállapításából indultam ki: a közösségi élet sodrása. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. II. köt. Magvető Könyvkiadó, Bp., 616., illetve Zsidókérdés Magyarországon 1944 után, uo. 726.

történetileg az eddigi *társadalomépítés hatékonyságát és lehetséges módjait kell megvizsgálnunk*. Erre teszek kísérletet a további alfejezetekben. A következőkben három olyan program tanulságaira szeretném fölhívni a figyelmet, amelyeket az utóbbi évtized legfontosabb magyar–magyar megvalósításának tartok.

6.6.1. A MÁÉRT-szabizottságokat 1999 júliusában hozták létre.²⁶⁷ A hat bizottságot a magyarországi pártok szakértői, a MÁÉRT-ülésre meghívott határon túli szervezetek képviselői és a magyar kormányzat szakértői alkották. Egy-egy bizottság elnöke az adott tárca államtitkári szintű vezetője, titkára pedig a HTMH valamelyik munkatársa volt. Szabó Tibor, a HTMH elnöke, a magyar–magyar kapcsolatok viszonylatában a MÁÉRT-et ezek hardverének, a szabizottságokat pedig a viszonyrendszer szoftverének nevezte.²⁶⁸

Az egyes bizottságok szakterülete a következő volt: európai integrációs; állampolgársági és önkormányzati; gazdasági; oktatási; kulturális; szociális és egészségügyi. A bizottságok 1999 második felében kezdték meg a munkájukat, és az 1999. november 11–12-i MÁÉRT-ülésen vezetőik már be is számoltak az addig elvégzett munkáról. Létrehívói elsősorban azt várták ezektől a testületektől, hogy a státustörvény kidolgozását végezzék el. A törvényalkotás természetesen nehezen folyhat egyszerre hat különböző bizottságban, így ezek inkább ötletadó, közvetítő, tájékoztató szerepet tölthettek be. Elvi szinten ez volt az első olyan közös, rendszeresen ülésező intézmény, amelyben magyarországi és határon túli magyar pártok képviselői együtt dolgoztak.

A gyakorlati munkát nézve a szociális és egészségügyi bizottság ülésezett a legtöbbször, és a törvény belső vitájában a legtöbb javaslatot, alternatívát tárgyalta végig. Az oktatási bizottság is hasonló

²⁶⁷ Az Országgyűlés 1999/26. sz. határozatával felkérte a kormányt a MÁÉRT működési feltételeinek biztosítására. A kormány az 1079/99. sz., július 7-i kormányhatározattal intézkedett a feladatok végrehajtását szolgáló szakértői bizottságok létrehozásáról.

²⁶⁸ OGY KÜB JGYK 1999. december 8., 7.

munkát végzett, és itt a határon túli magyar oktatási és tudományos kataszter megvalósításának terve dominált. Ez el is készült, sőt egy nemzetközileg is jelentős ifjúságkutatást kezdtek el a határon túli magyarság körében. A többi bizottságban inkább a határon túli képviselők ötleteinek felvetésére, illetve magyarországi kormányzati szakértők általi tájékoztatásukra került sor. Kormányzati szempontból azt tartom a legfontosabbnak, hogy az egyes szakminisztériumoknak politikai államtitkári szinten kellett a kérdéssel foglalkozniuk, az apparátusokat ebben az irányban mozgatták is. Sőt a MÁÉRT 2002. decemberi értekezletén már az oktatási, gazdasági, sport- és ifjúsági, valamint az egészségügyi miniszterek számoltak be a szaktárcájukat érintő, ide vonatkozó tevékenységükről és elképzeléseikről. Tehát a *közigazgatást szembesítették a problémákkal*.

A kormányváltás óta ezek a szakbizottságok 2003 decemberében ültek össze először. Az államtitkárok helyett ekkor már a helyettes államtitkárok vezették a bizottságokat. Ez azzal is járhat, hogy a terület leértékelődik a szakminisztériumok előtt, és legfeljebb a költségvetési fejezetekért folytatott küzdelemben kerül elő. A szakbizottságok intenzív működése nélkül a MÁÉRT érdemi munkája válik kérdésessé. (Ugyanúgy, mintha az egyes kormányülések előtt nem létezne közigazgatási egyeztetés, közigazgatási államtitkári értekezlet.)

6.6.2. *A határon túli magyar felsőoktatás fejlesztése* keretében először 1999 nyarán történt bejelentés egy romániai (székelyföldi) magyar magánegyetem megteremtéséről. 2001-ben kezdte meg működését a komáromi Selye János Egyetemi Központ, részben a budapesti közgazdaságtudományi egyetem kihelyezett tagozataként, és megindult egy vajdasági magyar felsőoktatási intézmény létrehozásának előkészítése is. De mindezek előtt, 1994-től a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként működött a Beregszászi Tanárképző Főiskola, amely 2000-re – ukrain akkreditációját megszerezve – önállósította magát, és a magyar állami költségvetésből rendszeres éves támogatást kap. A programot mint extenzív, tudásbevitelre épülő modernizációs stratégiát értelmezem. Mindezek közül a legnagyobb volumenűt, az Erdélyi

Magyar Tudományegyetem (EMTE) létrehozását emelem ki, és ennek néhány tanulságára hívom föl a figyelmet.²⁶⁹ Arra keresem a választ, hogy a kisebbségi társadalomépítés szempontjából mennyiben lehet hatékony az évi 2 milliárd forintnyi beruházás?

Erdélyben a magyar egyetem kérdésében a „teljes struktúrájú” magyar tudományegyetem létrehozása *a domináns elképzelés 1990-től* (különböző változatokban). A modell alapelemei a következők voltak: Bolyai Egyetem elnevezéssel; a Bolyai Tudományegyetem jogutódjaként; magyar tannyelvű állami felsőoktatási intézményi státusban; Kolozsvár központtal és esetleg az orvos- és gyógyszerészképzésben marosvásárhelyi tagozattal; a tudományegyetemi képzésen túl műszaki, agrár, művészeti képzést is magába integrálva; állami fenntartásban az összmagyarság által is támogatva; a romániai magyarság tudományos központjaként is működni.

Az erdélyi magyar felsőoktatás intézményteremtési elképzeléseit 1989-től napjainkig négy korszakra oszthatjuk: 1989–1993 között a Kolozsvárhoz (és részben Marosvásárhelyhez) kötött egyetem képe a meghatározó. Miután hamar kiderült, hogy a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) szétválasztása nem járható út, a város határában építendő campus elképzelése is megjelent. 1994–1997 között a magyar egyetem ügyében a Kolozsvár központúság gyöngült. A BBTE-en belüli lehetőségek kihasználására és a főiskolai hálózat kiépülésére helyeződött át a hangsúly.

1997–1999 között, miután világossá vált, hogy az RMDSZ kormányzati pozíciója sem elegendő az önálló magyar egyetem megteremtéséhez, megerősödött a BBTE-en belüli magyar tagozat, a szerkezeti önállósodás gondolata. (E megoldás ideiglenes voltának hangsúlyozása ekkor már elmaradt.) Párhuzamosan megjelent az RMDSZ oktatáspolitikusai részéről a romániai önálló magyar felsőoktatási intézményhálózat kialakításának és fejlesztésének terve is.

²⁶⁹ Itt a következő kiadványra támaszkodom: [Az] EMTE megvalósíthatósági terve. Szerk. Berki Anna, Ulicsák Szilárd, Bárdi Nándor, HTMH, 2001, 316., továbbá Papp Z. Attila kéziratára: *Kívülről, belülről az EMTE jelenlegi helyzetéről*. 2002. április, kézirat, TLA Kv. 2998. 2001. 14.

Alapelvek tekintették a felsőoktatás tömegesítését, az új intézmény nemzetközi beágyazottságát és a főiskolai képzés fontosságát (a főiskolai hálózat elvének elfogadása). Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségén az oktatáspolitikai tevékenységet irányító Kötő József 1997-ben egy tervezett, Magyarországról kiinduló egyetemtelepítési tervvel és kutatással szemben kezdeményezett egy átfogó erdélyi felsőoktatási vizsgálatot.²⁷⁰ Ugyanakkor 1989 óta először dolgozta ki munkatársával az egyes felsőoktatási szakágazatok képzési tervét a programok és a potenciális oktatószemélyzet szintjéig.²⁷¹ Ezekre az anyagokra támaszkodva készült el a koalíciósegyetem-válság (1997. november) után a Petőfi–Schiller Egyetem dokumentációja.

A szakokra, tantárgyakra, oktatókra bontott felsőoktatás-fejlesztési anyagokból nyilvánvalóvá vált, hogy a nagyváradi Partiumi Egyetem, a tervezett marosvásárhelyi alapítványi egyetem (műszaki és művészeti karral) és a székelyföldi egyetem nem rendelkezik sem a megfelelő humán forrásokkal, sem a sikeres akkreditációhoz szintén szükséges tárgyi infrastruktúrával. Ebből adódóan a jövőkép tekintetében újból – a BBTE révén a humán erőforrásokkal részben rendelkező központ – Kolozsvár szerepe nőtt meg. Az RMDSZ a sikertelen koalíciós próbálkozások után továbbra is fönntartotta az állami egyetem követelését mint politikai törzstémáját. Ki kellett tartania emellett, mert nem mondhatott le a romániai magyar adófizetők esélyegyenlősége biztosításának igényéről; nem kerülhetett élesen szembe értelmiségi bázisával, mely jelentős részben a BBTE-hez kapcsolódott és épp Andrei Marga rektorsága, az új, multikulturalitást is magában foglaló charta révén új lehetőségekhez (utánpótlást biztosító álláshelyekhez, nemzetközi programokba való bekapcsolódáshoz stb.) jutott. Ezért a Kötő József és Tonk Sándor által 1998-ban kidolgozott Kolozsvári Állami Tudományegyetem-

²⁷⁰ Kisebbségi oktatás Közép-Európában: a magyarok esete. Programvezető Entz Géza és Kozma Tamás. Az Erdélyre vonatkozó kutatásokat a kolozsvári Kvantum kutatócsoport végezte el. A programban elkészült jelentések, összeállítások, tanulmányok megtalálhatók a TLA Kv. 3028/2004. I–IV.köt.

²⁷¹ TLA Kv. 2988/2001.

elképzelés továbbra is önálló szerkezetet tervezett, Kolozsvár központtal, de kihelyezett karokban gondolkodva (a BBTE kihelyezett magyar tagozatait átvéve, illetve ezt a megoldást továbbfejlesztve). Ezzel a hálózatos szervezeti elképzelést is integrálni vélték és a székelyföldi igényeket is kielégítendőnek gondolták. Közben a BBTE magyar oktatóinak egyre nagyobb gondot jelentett a növekvő magyar hallgatói létszám hatékony oktatása, és egyre több kritika érte a gyors növekedés következtében beállt színvonalcsökkenést. Tehát a meglévő és növekvő kereteken belül is kérdésessé vált az oktatás hatékonyságának megőrizhető volt.

1999-ben az új budapesti magyarságpolitika a székelyföldi önkormányzatok vezetőinek javaslatait figyelembe véve döntött a romániai magyar magánegyetem létrehozásának támogatása mellett, évi 2 milliárd forintot biztosítva az állami költségvetésből erre a célra. A romániai magyar népesség fejlődése szempontjából évtizedes távlatban a Székelyföld – mint tömbmagyar terület – valóban kulcsfontosságú. Ennek a területnek a fejlesztése budapesti magyarságpolitikai szempontból elsődlegességet élvez. A régió, szegényes adottságai miatt, egyedül a munkaerő-piaci, képzési potenciál fejlesztése révén válhat versenyképesebbé. A magyarországi politikai szándék két vonatkozásban egyértelmű volt: a) a cél egy egységes intézmény fölépítése egy vagy több helyszínen, b) mindezt össze kell kötni a tömbmagyar terület, a Székelyföld revitalizációjával, azaz a létrehozandó intézmény tevékenységének modernizációs húzóágazatként kell megjelennie a régióban.

A program bejelentése után a székelyföldi önkormányzati csoport után több romániai magyar érdekeltség is megjelent a színen. 1999 őszén a nagyváradai Sulyok István Főiskolát egyetemmé alakították. Így az intézmény mögött álló és a magyar kormánnyal (FIDESZ) is jó kapcsolatokat ápoló Tőkés László joggal elvárta, hogy az egyetemépítési programba bekerüljön ez az intézmény is. Mikor azonban a programba Tőkés intézménye bekerült, a marosvásárhelyi, az RMDSZ-ben meghatározó érdekcsoportot és a kolozsvári helyszínt sem lehetett kihagyni. Itt kezdődött el a program továbbpolitizálódása. S ez folytatódott az RMDSZ kihátrálásával az ügyből, amikor kiderült, hogy a budapesti kormányzat döntően egy-

házközi együttműködésben kívánja megszervezni az egyetemet. A kuratóriumba az egyházfők küldtek tagokat. Mégpedig döntően olyan embereket, akiknek nem volt felsőoktatás-szervezési tapasztalatuk. Az addigi egyetemtervezetési folyamat szereplői közül csak Tonk Sándor került be a kuratóriumba. A genezis átpolitizáltsága az egyetem engedélyeztetésével tovább nőtt, hisz 2001 tavaszánnyarán az akkreditációhoz bukaresti politikai támogatásra volt szükség. Ezt azonban a FIDESZ-hez közel álló romániai magyar politikusok nem tudták megszerezni. S épp ezért nem csupán az RMDSZ politikai súlyát, hanem az akkori magyar kormányzattól messze álló Verestóy Attila segítségét is igénybe kellett venni az ügyben. (Ennek előzménye, hogy a bukaresti egyetemi oktató, Lányi Szabolcs, aki Verestóy Attilát 1990-ben bevitte az RMDSZ-politikába, Csíkszeredában vállalt dékáni állást.) Ettől kezdve a megfelelő intézményesség hiányában végig az intézményen belüli politikai alkuk játszották a döntő szerepet, nem pedig a projekt belső logikája, a szakmai, felsőoktatás-fejlesztési szempontok.

Innen nézve érdemes számba vennünk az intézményépítés során kialakult konfliktushelyzeteket. *A történet szereplőit* országonként csoportosíthatjuk.

a) Magyarországi intézmények:

HTMH – Felsőoktatás-fejlesztési Programiroda: ez az intézmény kezeli a 2 milliárdos költségvetési keretet. Az iroda szerény apparátusa egyszerre foglalkozik az egyetem működtetésének gazdasági vonatkozásaival és oktatásszervezési szakkérdésekkel.

A Sapientia Hungariae Alapítvány: az egyetemet alapító, kolozsvári Sapientia Alapítvány hozta létre magyarországi és nemzetközi források bevonására és a magyarországi kifizetések lebonyolítására

Oktatási Minisztérium – Határon Túli Oktatásért Programiroda: a HTMH és az OM a felügyeleti kompetenciáért folytatott vitájának végeredményeként jött létre, annak érdekében, hogy szakmailag segítse a létrejövő egyetemet. Az iroda mindvégig a helyét kereste a programban, előbb tervezési feladatokat kapott, később ingatlanügyekbe folyt be, majd szakmai tréningeket szervezett, minőségbiztosítási rendszer kiépítésére tett kísérletet. Az utóbbi év-

ben Magyarországról elsősorban ez az intézmény próbálta meg a szakmai logikát, a magyarországi felsőoktatási rendszerben már kipróbált és elfogadott elveket a programban érvényesíteni, de mivel se döntési kompetenciával, se forrásokkal nem bír, teljesen súlytalan a rendszerben.

b) Romániai intézmények:

Sapientia Alapítvány Kuratóriuma – EMTE Szenátusa; hosszú időn át csak a kuratórium létezett. Az előbbi a szenátus 2002-es létrejötte után is az egyetem meghatározó döntéshozó testülete. Havonta ülésezik, megbeszélései parttalanul folynak, az ott hozott határozatok végrehajtását nem ellenőrzik. Legnagyobb gyengéje, hogy a kurátorok egy része nem vesz részt az egyetem életében, így a döntések következményeivel sem szembesül. (A kuratóriumi üléseken csak 2003 őszétől számoltatják be az irodavezetőt az előző ülés óta elvégzett munkáról.)

HTMH–Kolozsvári Programiroda: Budapestről létrehozott intézmény, amely napi kapcsolatot tart a HTMH-val és az EMTE helyszíneivel. Az egyetemépítésre szánt költségvetési keretek fölhasználását ellenőrzi, részt vesz a költségvetés kidolgozásában és az egyetem szervezési munkájában is. A programiroda vezetője Székely István volt 2001 decemberéig, akinek meghatározó szerep jutott az egyetemi szerkezet megtervezésében és beindításában. Alapvetően ő közvetített Kolozsvár és Budapest, illetve a helyszínek és Kolozsvár között. Lényegében ő hozta össze azt az alkusorozatot, amelyre a feszültségek kezeléséhez szükség volt. Ezt azonban óhatatlanul a politikai és személyi szempontok határozták meg, nem pedig szakmailag megalapozott koncepció.

Az egyes helyszínek: a csíkszerdai és a marosvásárhelyi karok, valamint a külön entitásként szereplő Partiumi Keresztény Egyetem Nagyváradon.

A belső *konfliktusokat* a következőkben látom:

A *Budapest–Erdély viszonyrendszerben* az erdélyi álláspontot a „nálunk minden másként működik”, „Pestről nem lehet tudni, hogy mi is itt a helyzet”, „ne szóljanak bele a mi dolgainkba” típusú vélemények határozzák meg, a „nekünk ez a támogatás jár, mint ki-

sebbségben élő, elszakított romániai magyaroknak” elv alapján. Budapestről nézve pedig egy intrikáló, atomizált, állandóan a személyes érdekeltségeket előtérbe helyező, megbízhatatlan és pontatlan, nem teljesítményelvű világ képe alakult ki, ahol a magyarországi adófizetők pénzét különösebb felelősség és szakmai kompetencia nélkül használják fel. Mindez persze nem ilyen nyíltan jelenik meg, és természetesen túlzó általánosítás, de ez az előítélet-rendszer kiépült, és új kooperációs felületeket csak ennek kizárásával lehetne létrehozni. A helyzet tisztázásához persze hozzátartozik, hogy a budapesti tárgyalópartnerek is döntően Erdélyből származnak (a BBTE-en végzett értelmiségiek).

A *Kuratórium és a Szenátus viszonyát* az határozta meg, hogy hosszú ideig nem voltak elhatárolhatók egymástól. Sokáig arra hivatkozott a kuratórium, hogy amíg az ideiglenes működési engedélyt nincs meg, addig nem érdemes külön szenátust választani. A kormányengedély azonban 2002 márciusában megszületett, és ősszel a Monitorul Oficialban kihirdették. Azóta megtörtént a szenátusválasztás. De a lényeges kérdésekben, mint például a szakindítás, a beruházások költségvetése, továbbra is a kuratórium dönt, amelynek nincs élő kapcsolata az egyetemmel. Így a belső szerény akadémiai, lehetséges tudástermelő érdekek meg sem jelennek a döntéshozók előtt, pusztán a politikai forráselosztás.

A *helyszínek közti konfliktusok* alapja természetesen éppen a forráselosztás. Ennek hátterében az áll, hogy a programon belül a működési és a beruházási, fejlesztési költségek nincsenek elkülönítve. A magyarországi felsőoktatáshoz hasonló normatív (fejkvóta)-rendszer működik, de csak a magyarországi oldalon. Ennek alapján biztosítják az EMTE számára a működési költséget, de Erdélyben már az egyes helyszínek alkusznak meg a források elosztásáról. (Tipikus példája ez egy normatív rendszer torz adaptációjának.) A konfliktus másik tényezője az eltérő jövőképekből adódik. Nagyvárad továbbra is őrzi különállását a rendszeren belül, hiszen ez biztosíthatja a Sapientia Kuratórium tagsági helyén túl a Királyhágó-melléki Református Egyház befolyását. Csíkszeredában továbbra is egy külön székelőföldi egyetem megteremtésében gondolkodnak, ami egyben része a „hol van a romániai magyarság központja?” politikai vitának

is. Marosvásárhely a legérdekeltebb a több helyszínű egyetemben, hisz a városon belüli etnikai versenyben ez a program erősítheti meg a helyi magyar értelmiség a pozícióit. A helyi magyar polgárosodásnak és az új közösségszerveződéseknek ez biztosíthat infrastrukturális hátteret. Kolozsvár helyzetét alapvetően meghatározza az, hogy a Szenátus létrehozásával a legfontosabb döntések kikerülhetnek a hatásköréből, mivel itt csak két szakot sikerült létrehozni. A hármas prioritásból (erdélyi magyar központi könyvtár, egyetemi kollégium az elitképzés számára, az erdélyi magyar tudományosságot integráló intézet létrehozása) csak az utóbbit sikerült megvalósítani.

A *HTMH – OM viszonya* látszólag a forráselosztásról és a befolyásról szól, illetve a kommunikációs zavarokról. Itt azonban egy sokkal mélyebben húzódo kérdésről is szó van. Nevezetesen arról, hogy az egyetem-projektek a magyarországi felsőoktatás normái szerint működnek-e vagy politikai alkuk szerint. Számon lehet-e kérni a teljesítményeket, a költségvetési szabályok betartását, vagy politikai okokra és az egyházak jó hírének megőrzésére hivatkozva kitérnek ez elől.²⁷² Itt nemcsak a magyarországi adófizetők pénzének felhasználásáról van szó, hanem a romániai magyarság társadalmi problémái iránti felelősségről is. A 2002-es kormányváltás után, amikor az RMDSZ súlya megnőtt a programban, épp Markó Béla kérte, hogy a program maradjon a HTMH hatáskörében. Ezt azzal lehetne bírálni, hogy a programnak a magyar felsőoktatási rendszerben, annak szakmai kontrollja alatt van a helye, csak hogy az OM ugyanezt a fajta integráltságot és minőségbiztosító kontrollt eddig sem mutatta fel az EMTE felé. A létrehozott programiroda erre eddig szakmailag sem volt képes.

Az EMTE-n folyó tevékenységet nézve beszélnünk kell *az arányok* kérdéséről. 2003 őszén az EMTE 18 szakán, 3 évfolyamon Csík-

²⁷² Ilyen a 2002 őszén készült pénzügyi jelentés az alapítvány és az egyetem gazdálkodásáról. A több mint 100 oldalas jelentést titkosították, a kuratórium is csak részleteket ismert meg belőle, és sem a jelenlegi, sem a volt kormánynak nem érdeke, hogy a problémák napvilágra kerüljenek, hisz az felveti a politikai és szakmai felelősség kérdését.

szeredában 905, Kolozsváron 65 és Marosvásárhelyen összesen 700 diák tanult. Tehát összesen 1670 hallgatóról van szó. Nagyváradon a Partiumi Keresztény Egyetemen (PKE), amely szerződéssel kapcsolódik az EMTE-hez, 11 szakon 892 diák tanult. Az EMTE-n 143 oktatóval, a PKE-n 144 oktatóval számolhatunk. Ha ehhez még a karonkénti és a központi alapítványi státusokat is hozzászámoljuk, akkor egy nagyvonalú kiszolgáló/képzett arányt (1:9) kapunk. Ráadásul a romániai egyetemi fizetések másfélszeresét kapó EMTE tanári kar kb. 70%-a továbbra is megtartotta állami munkahelyét (BBTE, Petru Maior Egyetem stb.), ahol szintén megtartja óráit. Ebből két dolog következik. Nem sokkal bővült a romániai kifejezetten magyar kutatói, oktatói álláspiac. Másrészt a túlterheltség miatt a tanárok nem tartják meg az órák egy részét, vagy rendszeresen tömbösítik azt egy-egy hétre.

Ma kb. 23–25 000 romániai magyar fiatal vesz részt a felsőoktatásban. Ebből több mint 8000-en a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanulnak Kolozsvárt. Ezek közül több mint 6000 tanul magyar nyelven, több mint 60 szakon és szakpáron. Magyarországi támogatást az egyes tanszékek melletti alapítványok kapnak pályázatok révén. A diákok a kedvezménytörvény juttatásaiban is részesülhetnek. Kolozsváron a különböző egyesületi könyvtárak kb. 60–80 olvasótermi hellyel rendelkeznek. A magyarországi folyóiratokhoz esetlegesen lehet a 4–5 egyesületi könyvtárban hozzájutni, rendszeres, átfogó könyvbeszerzés nincs. Ezeknek az egyetemi oktatást szolgáló kolozsvári egyesületi könyvtáraknak az anyaga katalógizálva sincs. A magyar diákok számára nincsenek külön, ingyen használható számítógépek, rendszeres internetes hozzáférés.

A BBTE vendégtanári programjai az EMTE Kutatói Programok Intézetétől (KPI) függenek, ahol azonban csak eseti kutatási és vendégtanári támogatásokhoz lehet jutni. A magyarországi illetékesek, amikor a BBTE magyar oktatói-kutatói-hallgatói munkája támogatásának hiánya felmerül, mindig a KPI-re hivatkoznak, mint erre a célra létrehozott intézményre. Ez azonban sem az intézet célkitűzései között, sem hosszabb távú programjaiban nem szerepel. Ugyanitt a BBTE diákjainak szakkollégiumokat szerveztek, de hiányoznak azok a kollégiumok, amelyek a bentlakást és az elitképzéshez

szükséges környezetet biztosíthatnák, leginkább pedig azok a tanárok hiányoznak, akik az elitképzésben a hallgatók helyzetbe hozásával, programszerű képzésével foglalkoznának. Tehát csak névleges szakkollégiumról van szó, hisz az ide felvett, a BBTE-n tanuló diákokkal szemben nincs különösebb elvárás, és ők is leginkább forrásszerző helynek tekintik az Alapítványt és a KPI-t. Az Erdélybe visszatérő doktoranduszok, PhD-vel rendelkezők számára nincsenek hosszú távú ösztöndíjak. Miközben a romániai magyar elit a következő évtizedekben még biztosan a kolozsvári BBTE-n végzi tanulmányait, a budapesti támogatáspolitiká – a szakmai ellenérvek ellenére – gyakorlatilag negligálta az ezen intézményen belül működő képzési rendszert.²⁷³ Ezzel kapcsolatban az a politikusi dilemma merül föl, hogy ha a magyar állam a román állami feladatok megvalósítását támogatja, hogyan követelje – pl. az RMDSZ –, hogy a romániai magyar adófizetők gyerekei számára külön állami magyar nyelvű oktatási intézményt tartsanak fenn.

A *színvonal* tekintetében Erdélyben köztudott, és magánbeszélgetésekben állandóan szerepel, de nyíltan senki nem vállalja, hogy az EMTE-re felvett diákok nem a romániai magyar középiskolák elitjéből kerülnek ki, mert azok továbbra is a nagyobb presztízzsel bíró BBTE-re vagy Magyarországra pályáznak. A 2003-ban felvettek középiskolai eredményeit hivatalosan nem sikerült megszerezni, de a Marosvásárhelyre felvételizők átlageredménye 7 körüli volt, amely a magyarországi skálára fordítva közepes eredmény.

A tanári kar összetétele rendkívül változó. Jelentős részük a BBTE és a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem oktatója, vagy az volt. Ezen belül külön élcélődés tárgya a nagyváradi közgazdasági képzés, ahol a BBTE kilencvenes években nyugdíjba ment politikai gazdaságtan tanárai oktatnak. Egy másik nagyobb csoportot a fiatal doktoranduszok tesznek ki, akiknek a magyarországi társaiknál jóval nagyobb tanítási óra-leterheltséggel kell tudományos munkájukat

²⁷³ Nincsenek pontos adataim a BBTE magyar diákjaihoz és oktatóihoz érkező támogatásokról. Ezt különböző ösztöndíjprogramok és egyesületi támogatások nyomán kb. évi 20–30 millió forintba becsülöm.

elkészíteniük. A harmadik csoportba az egyes helyszínek helyi erői tartoznak, volt középiskolai tanárok vagy kutatók. Ez utóbbiból mindenképp ki kell emelni a csíkszerdai KAM-ot, amely a szociológia szakot vállalta fel, és kívülről úgy tűnik, hogy ez az a csoport, amely ténylegesen az oktatási-nevelési kérdésekre koncentrál. (Ezen a tanszéken ragaszkodnak egyedül a tanárok állandó csíkszerdai jelenlétéhez, amely túlmutat a pusztán tanszéki érdekeken is.) Mind ez furcsán hangzik, de ha szembesülünk azzal a ténnyel, hogy az Alapítvány vezetése csak az első tanév végén találkozott a diákokkal – Csíkszeredában, a budapesti OM oktatásfejlesztési iroda szervezésében –, érzékelhetjük a szerkezet tartalmi problematikáját.

Ha az EMTE-n dolgozóknak felvetem az egyetem problémáit, egyszerre hivatkoznak az indulás nehézségeire, az emberhiányra, majd kezdik saját intézményüket csepülni; rémisztő példákat hallok a pazarlásról, az összefonódásokról és a színvonáról. Végző okként általában a magyarországi hozzá nem értést és a források szűkösségét nevezik meg. Beszélgetőpartnereim között eddig nem találkoztam – Székely Istvánon és Kötő Józsefen kívül, akik már kívül vannak a programon és Biró A. Zoltánon kívül – olyannal, aki egészében átlátta volna a projektet, és akit egyáltalán foglalkoztatott volna annak társadalmi hasznossága. Ez az egyetemprogram nyolcvan éve a budapesti kormányzati magyarságpolitika – a Duna Tv megteremtése és a kedvezménytörvény melletti – legnagyobb volumenű vállalkozása. Abban egybevágnak a vélemények, hogy az átlagos romániai magánegyetemi színvonalból az EMTE nem az oktatás színvonalában, hanem a jobb infrastrukturális körülményekben és a magyar nyelvű képzésben tér el. A színvonala pedig a magyarországi felsőoktatási intézményektől messze elmarad. Ezeket a vélekedéseket – tényleges szakmai vizsgálatok nélkül – éles szemű észrevételeknek kell tekinteni. Az mindenképpen látszik, hogy a Sapientia–EMTE-program a romániai magyar kisebbségi közéletben és tudástermelésben nem hozott igazi megújulást, csak álláshe-lyeket és egy új forráselosztó központot. A korábban az egyetemhez fűzött székelyföldi modernizációs esélyekről pedig már senki sem beszél. Újabb kutatóintézet-tervek, távoktatási programok stb. ugyanúgy terjednek, mintha az EMTE nem is létezne. A személyes

és politikai felelősségek keresgélése helyett itt azt kellene sorra venni, hogy miként is jutott el ez a teljesítményelvű intézmény-építő program odáig, hogy a magyarországi akadémiai elvárások és a magyarságpolitika elitképző, munkaerőpiaci pozíciókat javító céljai teljesítése helyett a romániai diplomagyárok egyikévé vált, s így egy, a kisebbségi magyar továbbtanulók által „lebecsült” intézmény jött létre.

a) Az egyetem létrehozásának Magyarországról történő bejelentését semmilyen előkészítés nem előzte meg. Az oktatáskutatással foglalkozók már akkor világosan jelezték, hogy a romániai magyar közép- és alapfokú oktatás mély válságban van. Az is nyilvánvaló volt, hogy a BBTE oktatáspiaci érdeke a magyar nyelvű képzés nagymérvű növelése. A Magyarországról kivitt addigi (távoktatásos, levelezős) képzésekből pedig nyilvánvaló volt, hogy elsősorban gyakorlati végzettségű szaktudásra, magasan képzett technikusokra, főiskolai szakemberekre volna szükség. Csakhogy az adott társadalomban – mint mindenütt Közép-Európában – a társadalmi mobilitás kulcsát a felsőfokú végzettségben látták, és mivel humán képzéshez volt meg a tanári állomány, ilyen szakokat indítottak el.

Azokat a szakértői véleményeket, amelyek a gyors egyetemépítéssel szemben a középiskolai oktatás megerősítését, tömeges informatikai és nyelvoktató programokat, valamint szakképzési központok létrehozását tartották a legfontosabbnak – mivel látványos politikai reprezentációval nem jártak és a politikai cél 2001 őszére az intézményavatás volt, minden áron – elutasították. De ugyanígy elutasították a HTMH képviselői a magyarországi képzési rendszerek megvásárlásának lehetőségét, amely szerint egy-egy egyetem garantálná bizonyos összegért, hogy 5–8–10 éven belül hatékonyan működő, magyarországi szintű akkreditált képzést hagy maga után, és kivonul a terepről. Ebben a kérdésben Magyarországon senki nem vállalta az erdélyi érdekcsoportokkal való összeütközést. Az „erdélyiek” ebben a külsőképzés-vásárlásban éppúgy, mint általában a magyarországi piaci alapon fizetett szakértők bevonásában azt látták, hogy valaki tőlük, az ő számukra biztosított forrásokból viszi el a pénzt. Ez az érzület is hozzájárult a már említett magyar–magyar előítéletrendszer kialakulásához. (Mindez a komáromi közgazda-

sági képzés beindításakor, abban a Magyarországhoz nem csak földrajzilag közelebb álló, az erdélyinél polgárosultabb közegben, fel sem igen merült.)

A fejezet elején említett szlovákiai és jugoszláviai felsőoktatás-fejlesztési programok annyiban okultak az erdélyi tapasztalatokból, hogy sokkal kevésbé voltak expanzívak, inkább az inkubátorelv felé hajlottak: a helyi, meglévő és hatékonyan működő személyekre és programokra építettek. Ez a Felvidéken az ottani Láthatatlan Kollégium és a budapesti közgazdasági egyetemi képzés bázisára való építkezésnél, a Vajdaságban pedig az önálló magyar középiskolai képzés megerősítésénél, kollégiumok létrehozásánál tart.

b) A program személyi és szervezeti felépítése politikai alkuk, nem pedig teljesítmény és hozzáértés nyomán alakult. Az egyetemet létrehozó alapítvány háttere vagy az RMDSZ, vagy az egyházak lehettek. Itt a FIDESZ-kormányzat az utóbbiak mellett döntött, hisz azok stabilabbnak, jobban kezelhetőnek tünnek föl, mint a politikai párt. Csakhogy az egyházak sem szakemberekkel, sem bukaresti oktatáspolitikai kapcsolatokkal nem rendelkeztek ehhez a programhoz. A vezető kiválasztása esetében Tonk Sándor személyében olyan emberre esett a választás, akinek se vezetői, se oktatásszervezési tapasztalatai nem voltak, de mint egyházkerületi főgondnok az egyházak és Németh Zsolt bizalmát bírta. Vele párhuzamosan a HTMH részéről Székely István felelt a programért. Harmadik szintként megjelentek a magyarországi politikához közeli érdekcsoportok szakértői, valamint a FIDESZ-kapcsolatokkal bíró székelyföldi vállalkozói csoportok. E háromszereplős játszmában, valamint a budapesti kormányzat és az erdélyi egyházak viszonyrendszerében alakultak az ingatlanvásárlások (Csíkszereda – Hargita szálló; Kolozsvár – Bocskay-ház; Marosvásárhely – koronkai telek; Nagyvárad – egyházi ingatlanok felújítása és kollégiumépítés), a családi, rokoni összefonódásokkal átszőtt személyzeti politika, a tiszta és átlátható alapítványi szerkezetek helyett az összevisszaság és a kölcsönös vádaskodás.²⁷⁴ Ebből alakult ki az alkuk mára átláthatatlan rendszere.

²⁷⁴ Ha például Tonk Sándoron kértek valamit számon Budapestről (például

c) Mivel nem volt előre kidolgozott koncepció, és gyors intézményes eredményeket kellett felmutatni, az indítandó szakokra pályázatokat írtak ki. Természetesen itt olyan szakirányok kerültek előtérbe, amelyekből már volt magyar szakemberképzés, hiszen ez kellett az akkreditációs feltételekhez. Hiába készült el egy részletes leírás arról, hogy az egyes szakok indításához milyen feltételek szükségesek, az erdélyi szereplők (pl. Kötő József és Tánzos Vilmos) konkrét javaslatokat vártak Magyarországról. Ha pedig bármilyen konkrét javaslat, vagy kritika megfogalmazódott, akkor azonnal a HTMH-hoz fordultak, önállóságukat sérelmezve. Itt most nem akarok újból a magyar–magyar viszonyra foglalkozni. Hanem az eljárások, módszerek és a konfliktuskezelés – szerkezeti hiányokból és nem személyi gyöngeségekből adódó²⁷⁵ – hiátusát tartom fontosnak.

Maga az oktatási szerkezet az akkreditációs előírásokra hivatkozva a BBTE-ét követte. Új elemekkel, a „kisebbségi magyar vonatkozásokat” erősítő tantárgyakkal vagy magyarországi modellek, tankönyvek, modulok átvételével nem is igen próbálkoztak.²⁷⁶

fianak kinevezését tanulmányi vezetővé, pénzügyi döntéseket) akkor ő a másik oldal (például a csfkszeredai ingatlanvásárlások) nehezen átlátható ügyleteire mutatott rá.

²⁷⁵ A program erdélyi munkatársai – köszönhetően a nyolcvanas évek romániai viszonyainak – egyedül a BBTE viszonyait ismerték belülről. A harmincas évek kolozsvári elitképzésének kulcsa az egyházi kollégiumi magánképzés, a rövid nyári magyarországi továbbképzések, kapcsolatépítés és a román egyetemi diploma megszerzése után az egyéves, a budapesti miniszterelnökség által támogatott, franciaországi egyetemi képzés. 1940-ben az újra magyar kolozsvári egyetemre ambiciózus magyarországi oktatókat neveztek ki. Ők a tervek szerint folyamatosan adták volna át a tanszékeket a két világháború között Kolozsváron kinevelt oktató-kutatóknak, akik az egyetem mellett az Erdélyi Tudományos Intézetben kaptak munkalehetőséget.

²⁷⁶ Az egyetem megvalósíthatósági tanulmányában javasolt magyarságismeret tantárgy – amely magyar nyelv- és helyesírás-, illetve a romániai magyarság helyzetével-történetével foglalkozó kötelező kurzus lehetett volna – sorsa az egész folyamatot jól példázza. Első lépésként a magyar nyelvet és helyesírást hagyták ki a programból arra hivatkozva, hogy egyetemen már nem kell ilyesmit tanítani. Miközben mindenki tisztában van a tragikus erdélyi magyar (a magyarországinál sokkal rosszabb) helyesírási és

d) A Sapientia ingatlanügyeiről több cikk jelent meg a romániai sajtóban, azonban az oktatás színvonala, a képzés és az egész egyetemfejlesztési program stratégiája tabutéma. Magyarországon mind az MSZP, az SZDSZ, mind a FIDESZ szakértői – a különböző kapcsolataik és elkötelezettségeik miatt – nem kívánnak a problémával foglalkozni. Az RMDSZ-politikusok pedig mint komoly eredményt mutathatják fel a magyar egyetem létrehozását.

A program sikertelenségéért személyesen is felelősnek érzem magam. 2001-ben – két kudarcot vallott szakértő után – felkértek, hogy kollégáimmal készítem el az EMTE megvalósíthatósági tanulmányát. Miután ez elkészült – és láttam, hogy igazából senki sem érdekel, a politikai alkukban pedig nincs olyan társadalomépítő stratégia, amelyet szakmailag vállalhatnék –, az oktatáskutató-fejlesztő csoportok bevonásának a megrendelők részéről történő elutasítását követően, kompetenciám hiányára hivatkozva kiléptem a programból.

6.6.3. A harmadik kulcsfontosságú magyarságpolitikai programnak a kedvezménytörvény végrehajtása érdekében a szomszédos országokban létrehozott *ajánló irodák* működését tartom. Ezeknek az irodáknak az a feladatuk, hogy a magyarigazolványhoz szükséges adminisztrációt közvetítsék a magyarországi illetékes belügyi szerveknek, illetve hogy adminisztrálják a különböző diák- és oktatói igazolványok kiadását és a magyar iskolában tanuló gyerekek után járó oktatási támogatási pályázatokat. Itt két izgalmas kérdést érdemes tárgyalni: *az irodák létrehozásának körülményeit; az intézményrendszer működésében rejlő lehetőségeket.*

fogalmazási állapotokkal. Második lépésként a tantárgy tanítását Tonk Sándor és Tánzos Vilmos vállalták, azért, hogy ők ne csak az alapítványnál, hanem az egyetemen is dolgozhassanak, hisz így lehettek a szenátusnak is tagjai. Csakhogy az előbbi nem ért rá megtartani az órákat Marosvásárhelyen, és ezért azok nagy részét rábízta egy erre a célra alkalmazott tanársegédre, aki azonban nem tudott jól előadni magyarul, és ezért a diákok panaszt is tettek az egyetem vezetésénél. Ráadásul ezek az órák általában a magyarság történetéről szóltak az őstörténettől kezdődően. Tánzos saját néprajzi kutatásait adta elő, a Nagyváradon tanítók szintén ezt tették.

A diplomatikus megfogalmazásokat mellőzve úgy értelmezem, hogy ezek az irodák a magyar-közigazgatást kiegészítő, annak szabályai szerint és a magyar költségvetésből létrehozott intézmények. Megszervezésük minden országban másként történt meg. Ukrajnában, Szlovéniában és Horvátországban különösebb politikai nehézségek nélkül jöttek létre. Ukrajnában egyértelmű volt, hogy a FIDESZ-hez közel álló KMKSZ vezetheti a programot, annál is inkább, mert a körükhöz tartozott az a személy, aki abban a régióban elismerten a legpontosabb szervezők közé tartozott. Gulácsy Gézárról van szó. Szlovákiában egyértelmű volt, hogy ezt a programot az MKP-n belül Duray Miklós irányíthatja. Ebből adódott, hogy közeli munkatársát, Pogány Erzsébetet nevezték ki az irodák élére, amely azzal is járt, hogy régi Együttélés-, illetve CSEMADOK-aktivistákat alkalmaztak ezekben az irodákban. Jugoszláviában a VMSZ és a FIDESZ kapcsolata nem volt felhőtlen, de a párt vezetőit nem lehetett megkerülni az irodák ügyében. Így a VMSZ-hez közel álló Művelődési Szövetség vezetője, Dudás Károly lett a program irányítója.

A romániai körülményeket alapvetően a FIDESZ–RMDSZ viszony határozta meg a bukaresti politikán kívül. A konfliktus alapját az képezte, hogy a FIDESZ-hez közel álló RMDSZ-platformban az RMDSZ vezetésével szemben felgyűlt elégedetlenségek összpontosultak. A támogatáspolitikai ügyekben az RMDSZ került a konfrontációra, különösen az egyetemprogramban, ahol nem vállalt szerepet egészen az elhúzódó akkreditáció elintézéséig. (Markó Béla inkább a BBTE tagozatosításában és a posztgraduális képzési lehetőségek megteremtésében gondolkodott 1999-ig.) Az ajánló irodák megszervezése azonban már alapkérdésnek számított, ezért a párt legbefolyásosabb személyiségei valamennyien részt vettek a döntő kolozsvári megbeszéléseken.²⁷⁷ Ennek hátterében az áll, hogy az RMDSZ fölépítésében rendkívül fontos szerepe van a megyei szintnek, hiszen ott dől el a parlamenti képviselőállítás kérdése. Akié a megyei vezetés, az a parlamenti munkát is meghatározza, és egy-

²⁷⁷ 2001. november 23. Kolozsváron megalakult a kedvezménytörvény romániai végrehajtását felügyelő 28 tagú központi testület. Elnöke Markó Béla.

ben a párt vezetőségének irányvonalát is nagyban befolyásolhatja. Ha az irodák révén az RMDSZ-szel párhuzamos szervezetek alakulnak ki megyei szinten, az infrastruktúra, az állások, beruházások révén könnyen befolyásolhatják a megyei politikai életet. Kiváltképp, ha kívülről döntenek el, hogy ki lesz egy-egy helyen az irodavezető. A FIDESZ számára pedig a program keresztülvitele volt a kulcskérdés, és ezt nem lehetett annak az RMDSZ-nek a romániai politikai befolyása nélkül megvalósítani, amelynek erdélyi elvbárátaik (Reform Tömörülés) a belső ellenzékét képezték.²⁷⁸

Itt mutatkozott meg Markó Béla kivételes integrátori szerepe. Nem vállalt nyílt konfliktust, hanem pragmatikusan kezelte a kérdést. Budapest felé világossá tette, hogy Romániában csak az RMDSZ-székházakon belül lehet az ajánló irodákat biztonságosan (szakhatósági és egyéb zaklatásoktól mentesen) működtetni. Ha így is beavatkoznak a működtetésbe, akkor politikai ügyként eszkalálódik a dolog. Ezt a kormányzó PDS a parlamenti többséghez szükséges RMDSZ támogatás és a bizonytalan nemzetközi megítélés miatt nem vállalhatta. A következő lépésben a nagypolitikai konfliktus kezeléséhez is jó érzékkel nyúlt Markó és az RMDSZ vezetősége. Fölismerték a kettős gondolkodásmódból adódó lehetőséget. A magyarországi jogászai gondolkodásban az, hogy egy 12 tételből álló munkavállalói engedélyeztetést egy kritériummal csökkentenek, azt jelenti, hogy nem történt semmi különös. A romániai politikai életben pedig fontos a szuverenitáselv sérthetlenségének fönntartása. A román miniszterelnöknek kellett az irodák létezését engedélyeznie valamilyen áron. Ez az ár lett a későbbi felülvizsgálat ígérete, a hozzátartozói igazolvány, és a munkavállalási megkülönböztetés eltörlése. Így mindkét fél belpolitikai (siker)igényeit sikerült kielégíteni. (Az MSZP sikeresnek bizonyult ellenpropagandájára senki nem számított.) A következő lépésben az ajánló irodák élére

²⁷⁸ A FIDESZ-vezetők részéről ugyanazt a politikai pragmatizmust lehetett tapasztalni, mint az egyetem bukaresti engedélyeztetési ügyében, amikor székelyföldi elvbárátaik ellenfelének, Verestóy Attilának a segítségét kellett igénybe venniük.

kellott megtalálni a megfelelő embert. Németh Zsolt azt a Székely Istvánt javasolta, aki az egyetemprogramban már bizonyított, őt az RMDSZ vezetése nem utasította el, de a feladatokat megosztotta közte és a Markó Béla bizalmasának számító Nagy Zsolt között. Így kifelé az előbbi, a párt előtt az utóbbi személy vihette az ügyeket. S mivel arra is törekedtek, hogy az irodákba fiatal, jól képzett embereket vegyenek fel, ezzel részben az ifjúsági mozgalmak politikai integrálását is megoldották, vezetőiknek egzisztenciát biztosítva itt.

Ma hét országban összesen több mint ötven iroda működik, ahol váltakozóan kb. 500 munkatársat foglalkoztatnak. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a budapesti magyarságpolitika és az adott országok magyar kisebbségpolitikája számára – a rutinszerűvé vált ügyintézés mellett – rendelkezésre áll egy olyan apparátus és informatikai rendszer, amelyet a magyarországi költségvetés finanszíroz.

7. A budapesti kormányzatok támogatáspolitikájáról

Ebben a fejezetben arra teszek kísérletet, hogy áttekintsem a budapesti kormányzatok határon túli magyarság számára kiépített támogatási rendszerét, illetve a külmagyar problémák kezelésére beállított források elosztását. Erre nézve tudományos elemzéseket nem találtam, holott kulcskérdésről van szó.²⁷⁹ Kiindulópontom az, hogy a kisebbségi magyar közösségek és régiók eddigi történetük során

²⁷⁹ 1994–1995-ben Törzsök Erika a HTMH-ban a támogatáspolitikai reformját megalapozó szakértői bizottságot hozott össze, amely egy kormányhatározat előkészítő anyagát is elkészítette. 1999–2001 között a kormányzati támogatáspolitikai legfontosabb tételeit Misovicz Tibor rendszerezte. Mind-